

Vladimír MAŇAS

Náboženská bratrstva na Moravě do josefínských reforem¹

Obecné principy fungování náboženských korporací v rámci jednotlivých dějinných epoch jsou díky množství studií popsány poměrně dostatečně. Výraznější rozdíly se objeví teprve při detailnějším průzkumu určité vymezené oblasti a takto získané údaje pak mohou obohatit existující úzus.

Cílem tohoto příspěvku je tedy nastínit vývoje náboženských bratrstev v olomoucké diecézi² od jejich skromných počátků ve 14. století až do (definitivního?) zániku v rámci josefínských reforem. V takovémto delším časovém záběru lze totiž lépe postihnout funkční proměny náboženských korporací. Přesto, anebo právě proto, že jde o první studii svého druhu věnovanou Moravě, zůstává prozatím stranou mnoho souvisejících otázek a tematických okruhů, které jsou však v probíhajícím výzkumu reflektovány.

Prameny

Doposud známé údaje o středověkých korporacích pocházejí především z regionální literatury; rozhodující význam však mají různě zpracované listinné sbírky městských archivů (především Olomouc a Opava). Způsob dochování (uložení) stanov literátských bratrstev, které představují pro danou epochu

¹ Tato studie vychází z autorovy diplomové práce *Náboženská bratrstva olomoucké (arci)diecéze do josefínských reforem*, vedené PhDr. Bronislavem Chocholáčem, Dr., která byla obhájena na Historickém ústavu FF MU v roce 2003. Práce obsahuje také soupis bratrstev olomoucké diecéze, který je však sestaven na základě excerpce více různých pramenů i převážně regionální literatury, což ztěžuje aplikaci kvantitativních metod. Soupis obsahuje základní informace (zasvěcení, založení, schválení, zčásti eviduje také příslušné prameny a literaturu).

² „Její obvod se až do zřízení nové brněnské diecéze roku 1777 kryl s hranicemi Moravy a jejích enkláv“. František ŠPURNÝ, *Význam děkanských matrik pro dějiny jižní Moravy*, Jižní Morava 1974, II, s. 85.

nejběžnější a také často značně unifikovaný typ pramene, nelze nijak zevšeobecňovat, podobně roztroušené jsou další typy písemností a zmínky, které mohou mít větší výpovědní hodnotu než samotné stanovy.³

Prameny statistického charakteru jsou k dispozici až pro barokní náboženská bratrstva, a to nejen v souvislosti s jejich rušením. Největší výpovědní hodnotu mají tzv. děkanské matriky olomoucké diecéze. Nedochovaly se však rovnoměrně pro celé území, nezvěstná je dnes většina těchto písemností z území pozdější brněnské diecéze, chybějí údaje i pro samotnou Olomouc.⁴ Ve dvou starších řadách ze sedmdesátých a devadesátých let 17. století lze dohledat převážně jen stručné zmínky o bratrstvech u děkanských kostelů. Nejde však o systematické údaje jako v případě farářských relací pražské diecéze. Podstatně více údajů, včetně doby založení, poskytuje mladší řada přibližně z let 1771-1772 (v severovýchodní části diecéze byly podobné matriky pořízeny také v šedesátých letech 18. století), kde se důraz na evidenci hmotného stavu farností projevil i v charakteru údajů věnovaných bratrstvům.⁵ Kromě samotného výčtu bratrstev a soupisu jejich jmění kapitola obsahuje údaje o vzniku a zakladateli (případně jakou částkou zakladatel bratrstvo nadal), potvrzení a schválení biskupskou konzistoří, někdy také doklady o inkorporaci k některému z mateřských bratrstev. Děkanské matriky neevidují řádové konfraternity a jejich pobočky, úroveň jejich poznání proto mnohdy zaostává za farními bratrstvy.⁶

Z druhé poloviny 18. století pochází větší množství pramenů, vzniklých v souvislosti s postupným omezováním a posléze zrušením náboženských bratrstev, přičemž vedle různých restriktivních opatření, dvorských výnosů a nařízení státní správy jsou nejčastější položkou písemnosti hospodářské povahy: majetkové fassé, licitační protokoly a další související materiály.⁷ Na rozdíl od českých poměrů neobsahují akta likvidační komise téměř žádné další písemnosti přímo z činnosti bratrstev. Pouze ve třech případech jsou přiloženy také účetní knihy, představující poměrně cenný materiál.⁸ K pramenům úřední povahy, pocházejícím z doby zvýšené regulace náboženského života, patří též písemnosti

³ Například vzácně dochované soupisy členů (viz níže), údaje o zbožných odkazech, doklady o ekonomické (zmínky v pozemkových knihách) i hudební aktivitě.

⁴ Tento typ pramene s přihlédnutím k obdobným písemnostem popsal F. SPURNÝ, *Význam*, s. 85-91.

⁵ 16. kapitola: „An in Ecclesia sit aliqua confraternitas, vel confoederatio erecta?“

⁶ Podobné omezení mají také farářské relace pražské arcidiecéze. Viz Jiří MIKULEC, „*Piae confraternitates*“ v *pražské arcidiecézi na sklonku 17. století*, *Folia historica bohemica* 15, 1991, s. 309, pozn. 49.

⁷ Moravský zemský archiv Brno (dále MZA), fond Moravskoslezské gubernium (B 1), sign. B 313, kartony 123-132.

⁸ Srovnej Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha 2000, s. 134.

z fondu Královský úřad Opava. Týkají se bratrstev krnovského, opavského, niského a těšínského knížectví.⁹

Odlišný charakter mají písemnosti shromážděné či vzniklé z popudu biskupské konzistoře, které se však dochovaly spíše v případě brněnské konzistoře: ve dvou kartonech se ve svazcích podle jednotlivých děkanátů nacházejí zprávy, opisy zakládacích a odpustkových listin, v nezanedbatelné míře také tisky jednotlivých bratrstev, z nichž některé jsou unikáty. O skartaci obdobných písemností z fondu olomouckého arcibiskupství (sign. 15/5-6) se zmiňuje Rudolf Zuber – tyto materiály měly být rozříděny podle jednotlivých typů bratrstev.¹⁰

Na rozdíl od situace v pražské diecézi se vlastní písemnosti bratrstev olomoucké diecéze dochovaly pouze rozptýleně především po moravských a slezských archivech a v dalších sbírkách.¹¹ V tomto případě hraje negativní roli také nezpracovanost mnoha farních fondů. I tak lze říci, že pramenná základna je poměrně chudá. Pomineme-li specifické písemnosti jezuitských sodalit, pak vedle většího množství členských matrik a účtů bratrstev je známo jen minimum pamětních knih (bratrstvo Božího těla v Olomouci, bratrstvo Nanebevzetí Panny Marie v Hulíně) nebo matrik zemřelých (škapulířové bratrstvo v Moravské Ostravě). Především materiály související se zřízením bratrstva (týkající se patronátního práva) nemusejí být pouze součástí centrálních církevních fondů,¹² ale také fondů velkostatků.¹³

Častý nedostatek rukopisných pramenů (matriky, účty), především v případě řádových konfraternit, může z části nahradit množství různorodých tisků bratrstev. Vedle členských lístků nebo výročních zpráv se seznamy zemřelých sem patří také obsáhlé modlitební knihy, členské příručky a výroční tisky. Knihopis¹⁴ v tomto ohledu obsahuje jen zlomek celkové produkce, oproti tomu Dokoupilův Soupis brněnských tisků do roku 1800 (Brno 1975) na základě archivních materiálů eviduje i nedochované tisky mnoha jihomoravských bratrstev a je zároveň důkazem o ekonomickém významu bratrstev jako zadavatelů. Mnohé tisky

⁹ Zemský archiv Opava (dále ZAO), fond Královský úřad Opava, inv. č. 924-928.

¹⁰ Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století*, Olomouc 2003, s. 302, poznámka 621. Ojedinělé písemnosti se dochovaly ve fondu olomoucké konzistoře pod signaturou C 8, zejména jde o karton 2255.

¹¹ K uložení některých významných rukopisů bratrstev viz *Průvodce po rukopisných fondech v České republice*, 3 sv. Praha 1995, 1998, 2001. O decentralizaci a typologii pramenů se zmiňuje například Ludwig REMLING, *Bruderschaften als Forschungsgegenstand*, Jahrbuch für Volkskunde 1980, 3, s. 107-108.

¹² Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc (dále ZAO-Ol); fond Arcibiskupství Olomouc (dále AO), oddělení parochialia; fond Arcibiskupská konzistoř (dále ACO).

¹³ Viz například Petr ECKL, *Život obyvatel městečka Dolní Kounice ve 2. polovině 17. a v 1. polovině 18. století*, diplomová práce FF MU v Brně, Brno 2003.

¹⁴ *Knihopis českých a slovenských tisků*, Praha 1939-1967 (dále Knihopis).

dnes existují pouze v jediném exempláři, další zůstávají nepovšimnuty především v klášterních a farních knihovnách.¹⁵

Obr. 1: Typář škapulířového bratrstva z Moravské Ostravy.

V roce 1691 požádalo předsednictvo bratrstva biskupa Lichtensteina o souhlas k pořízení vlastní bratrské pečeti. Biskup jim měl udělit pečeť, která by obsahovala i odkaz na jeho vlastní erb. Činí se zde zmínka o kroměřížském bratrstvu a dokonce je přiložen popis jeho pečeti, udělené biskupem Dietrichsteinem. Obraz pečetidla odpovídá znaku překreslenému v zakládací listině bratrstva. Jde o kombinaci vyobrazení inspirovaného patrocinie (Panna Maria podává škapulíř zakladateli karmelitánského řádu Simonu Stockovi) a atributů biskupa.

Archiv města Ostravy, Sbirka pečetidel a otisků razítek, inv. č. 34.

¹⁵ Viz naskenované lístkové katalogy uzavřených historických sbírek uložených, nebo alespoň zpracovaných (a dnes restituovaných) v Moravské zemské knihovně v Brně <http://glum.mzk.cz/katalog/STT/>.

Zatím téměř neprobádané pole představují prameny hmotné povahy¹⁶ – výjimkou je částečně zdokumentovaná problematika knižní ilustrace v členských matrikách.¹⁷ Vedle liturgických předmětů a dalších movitostí sem náleží například doklady provázanosti kultu (s vědomím víceznačnosti tohoto termínu) určitého bratrstva se zasvěcením farního (filiálního) kostela či kaple. Hmotným pramenem může být také přímo kaple bratrstva, její mobiliář, pohřební krypta, oltář, ale také pečeť.¹⁸

Historický vývoj Doba předreformační

Přes minimum dochovaných zpráv a chybějící systematický výzkum je rozvoj náboženských korporací na Moravě patrný od konce 14. století, kdy vznikají nejdříve bratrstva Božího těla. Jejich zakládání na Moravě nebylo pouhým odrazem vývoje v Čechách. Se zavedením svátku Božího těla totiž eucharistický kult nabývá na významu v celoevropském měřítku. Takto zaměřená bratrstva se kolem poloviny 14. století vyskytují nejvíce v Porýní a v Podunají.¹⁹ V rámci olomoucké diecéze vznikla nejstarší bratrstva Božího Těla v Uherském Hradišti (1370) a v Opavě (1382; zasvěceno také Panně Marii).²⁰ O celkovém rozšíření tohoto typu bratrstev v diecézi vypovídá následující tabulka.

Tabulka č. 1:

Nejstarší bratrstva Božího těla v olomoucké diecézi

lokalita	datum vzniku	nejstarší zmínky	obnovení
Krnov	1475	-	1679
Olomouc	-	1424	1677
Opava	1382	1417	1675
Uherské Hradiště	1370	-	-
Uničov	1461	-	-
Znojmo	-	1448	-

¹⁶ L. REMLING, *Bruderschaften*, s. 107.

¹⁷ Martina KOSTELNÍČKOVÁ, *Památky barokní knižní malby na Moravě. Příspěvek k dějinám knižní kultury*, diplomová práce FF UP Olomouc, Olomouc 2003.

¹⁸ Helene FINKENSTAEDT – Thomas FINKENSTAEDT, *Stanglsitzerheilige und Grosse Kerzen. Stäbe, Kerzen und Stangen der Bruderschaften und Zünfte in Bayern*, Weissenhorn 1968.

¹⁹ Eva JANKOVIČOVÁ – Vendelín JANKOVIČ, *Dějiny bratrstva, jeho ekonomická a společenská činnost v Bratislavě (1349-1608)*, in: Trnavská univerzita 1635-1777, Trnava 1997, s. 250.

²⁰ Martin ČAPSKÝ, *Opavské bratrstvo Panny Marie a Božího těla mezi zeměpánem a městskou komunitou*, Husitský Tábor (v tisku).

Data založení pocházejí z děkanských matrik olomoucké diecéze, přičemž se týkají pouze případů, kdy středověká bratrstva přežila nebo byla obnovena; všechna uvedená bratrstva se také „dožila“ zrušení v rámci josefinských reforem. V rámci průzkumu jednotlivých městských archivů se bohužel nepodařilo získat jiné údaje nebo uvedená data alespoň ověřit. Bez bližších zmínek zůstávají především následující lokality: Jihlava, Mikulov, Mohelnice, u nichž je však možné předpokládat pozdně středověké založení bratrstva. Další bratrstva se stejným patrociniem pak vznikají od konce 17. století, avšak nejsou četná.

Na rozdíl od Čech, kde se úspěšně šíří i jiné typy (bratrstva zasvěcená Panně Marii, sv. Anně, Jakubovi, růžencová či kněžská bratrstva) jsou na Moravě 14. a 15. století doložena převážně jen bratrstva Božího těla. Vzhledem k absenci obdobného přehledu, jaký pro české prostředí vytvořila Hana Pátková,²¹ však lze předpokládat, že počet a druhová pestrost bratrstev na Moravě byly ve středověku vyšší, než vyplývá z dosavadního stavu bádání. Neobjasněná doposud zůstává například existence špitálních bratrstev, která pro nejstarší období eviduje Bohumil Zlámal v Olomouci, Brně a Telči.²² Další typy korporací přibývají teprve od konce 15. století. Ve středověkém Brně lze doložit spíše kultovní aktivity cechovních korporací (řezníci, zlatníci, mlynáři, kožešníci). Zatím chybějí jakékoli zprávy o dalších bratrstvech s výjimkou střeleckého bratrstva zasvěceného svatému Šebestiánovi.²³ Testamentární odkazy brněnským bratrstvům se ostatně zdají být ojedinělé až do 17. století.²⁴

²¹ Hana PÁTKOVÁ, *Bratrstvie ke cti Božie. Poznámky ke kultovní činnosti bratrstev a cechů ve středověkých Čechách*, Praha 2000.

²² Bohumil ZLÁMAL, *Příručka českých církevních dějin 4*, Olomouc 1970, s. 57, 58, 124. Na existenci špitálního bratrstva v Jihlavě by mohl odkazovat dochovaný misál ze 14. století. Jako první z votivních mší zde figuruje mše o sv. Duchu, jemuž byly zasvěcovány špitály a jejich bratrstva. Viz František HOFFMANN, *Soupis rukopisů Státního okresního archivu v Jihlavě*, Jihlava 2001, s. 40-43.

²³ František HOFFMANN, *Brněnská statuta střeleckého bratrstva sv. Šebestiána z roku 1499*, Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 119-123. Podle listiny z roku 1519 mělo zmíněné bratrstvo svůj oltář v dominikánském kostele sv. Michala, při němž se každé úterý sloužila zpívaná mše s doprovodem varhan k sv. Šebestiánovi, každého čtvrt roku vigilie se zpívanou zádušní mší za mrtvé a zpívanou mší k sv. Šebestiánovi, brzy na to za živé bratry a sestry sv. Šebestiána. Archiv města Brna, sbírka listin, č. 1097. Viz též H. PÁTKOVÁ, *Bratrstvie*, s. 43, pozn. 4.

²⁴ Tomáš BOROVSKEÝ, *Kaplani, oltárnici a jejich benefícia v kostele sv. Jakuba v Brně*, Brno v minulosti a dnes 15, Brno 2000, s. 277; TÝŽ, „*Zu der ere gots und meiner sele zu selikeit.*“ *Odkazy brněnských měšťanů církevním institucím v letech 1410-1530*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university C 46, Brno 2001, s. 87; Hana PÁTKOVÁ, *Ke kultovní činnosti řemeslnických sdružení ve 14. a 15. století*, Brno v minulosti a dnes 12, 1994, s. 172-174. V rozmezí let 1620-1640 se odkazy bratrstvům objevují v patnácti případech z celkového počtu 140 testamentů, v letech 1640-1670 ve 35 případech z 235 testamentů. Za tyto údaje děkuji Mgr. T. Malému.

Bohatěji zastoupené byly náboženské korporace v církevní metropoli Olomouci. V nejstarší knize testamentů, která obsahuje zápisy z let 1511-1541, se objevují tato bratrstva: řemeslnické korporace soukeníků (oltář sv. Severina ve farním chrámu sv. Mořice),²⁵ nožířských tovaryšů, pekařů, řezníků, rybářů, vináříků, bednářů, kožišníků, koželuhů, malířů, nožířů, sladovníků, stolařů (v kostele sv. Františka), ševcovských tovaryšů, tkalců a zlatníků. O bratrstvu Božího těla při farním chrámu sv. Mořice pochází první zmínka z roku 1424;²⁶ oltář zasvěcený sv. Šebestiánovi mělo v tomto kostele také střelecké bratrstvo. Nejvíce odkazů náleželo růžencovému bratrstvu v dominikánském kostele sv. Michala (první zmínka k roku 1499). Svaté Barboře byla zasvěcena bratrstva v kostelech sv. Blažeje a sv. Františka. U špitálu sv. Ducha existovalo stejnojmenné bratrstvo, připomínané poprvé k roku 1505.²⁷ Tři odkazy náležely také (poutnickému ?) bratrstvu sv. Jakuba a devět bratrstvu sv. Anny, založenému roku 1501 při farním kostele Panny Marie na Předhradí.²⁸ Celková suma odkázaná bratrstvům měla činit 157 hřiven a 162 zlatých.²⁹ V testamentech se neobjevuje bratrstvo při kostele Všech svatých, o němž se dochovala zmínka z roku 1492. Papež Innocenc VIII. tehdy první stovce členů tohoto bratrstva udělil právo zvolit si zvláštního zpovědníka.³⁰ Chybí také zmínka o bratrstvu kramářů, jemuž již v roce 1465 postoupila městská rada patronát nad kaplí sv. Markéty na Dolním náměstí a které se připomíná i v průběhu 16. století.³¹ V souvislosti s množstvím řemeslnických korporací v Olomouci první poloviny 16. století lze připomenout situaci v Krakově, kde na konci 16. století převažují právě řemeslnická bratrstva.³² Olomoucká testamentární praxe druhé poloviny 16. století zatím bohužel není blíže probádána, případný výzkum by však mohl alespoň částečně objasnit ústup profesně orientovaných bratrstev, která se v barokní epoše objevují podstatně vzácněji.

²⁵ Již roku 1491 zřídilo toto bratrstvo fundaci ve výši 300 zlatých uherských. Vladimír SPÁČIL, *Sbírka listin archivu města Olomouce 1261-1793*, Olomouc 1998, s. 398.

²⁶ Bohumil ZLÁMAL, *Dějiny kostela sv. Mořice v Olomouci*, Olomouc 1939, s. 34.

²⁷ V. SPÁČIL, *Sbírka*, s. 157 (č. 498). Nejpozději k roku 1555 existovalo při témž špitále také bratrstvo sv. Barbory. Tamtéž, s. 222.

²⁸ Václav NEŠPOR, *Dějiny města Olomouce*, Olomouc 1939, s. 125.

²⁹ Zdeněk KAŠPAR, *Zbožnost a milosrdenství olomouckých měšťanů v první polovině 16. století na základě rozboru testamentů*, Střední Morava 18, 2004, s. 46.

³⁰ Mojmír ŠVÁBENSKÝ, *Augustiniánské kláštery I. díl. Inventáře a katalogy fondů Státního archivu v Brně*, Brno 1959.

³¹ V. SPÁČIL, *Sbírka*, s. 125, 234 aj.

³² Stanislaw LITAK, *Bractwa religijne w Polsce przedrozbiorowej XIII – XVIII wiek. Rozwój i problematyka*, Przegląd historyczny 1997, 3-4, s. 514.

Doba literátských bratrstev³³

Do období dlouhého episkopátu olomouckého biskupa Stanislava I. Thurza (1496-1540) lze klást první výraznější „vlnu“ zakládání náboženských bratrstev v diecézi. Zatím pět doložených bratrstev vzniklo v rozmezí dvaceti let ještě před rozšířením reformace, ve většině případů lze též prokázat jejich schválení biskupem.³⁴ Kromě olomouckého bratrstva sv. Anny měly tyto konfraternity mariánské zasvěcení.

Stanovy bratrstva Panny Marie a sv. Marka z Litovle (1497) jsou doposud jediným známým pramenem svého druhu,³⁵ z českého prostředí jsou starší pouze stanovy z Jindřichova Hradce (1489) a Ústí nad Labem (1490).³⁶ Nejpodstatnější otázka – nakolik jsou tyto regule originální či odpovídají dobovému úzu – zůstává přes svou klíčovou úlohu zatím nezodpovězena. Srovnání se zmíněnými stanovami z Čech prokazuje mnoho shodných prvků, které se dále objevují i v mladších stanovách, ale i některá specifika.

Stanovy litovelského bratrstva potvrdili majitel panství a městská rada 1. 1. 1497 s přesvědčením, že bratrstvo nebude na škodu a k hanbě stávajícím cechovním sdružením. Biskup jej pak schválil a udělil požehnání o rok později.³⁷ O schválení bratrstva, založeného roku 1496, požádali vrchnost jmenovitě uvedení oficiálové litovelského farního kostela v čele s farářem (*plebanus et rector ecclesiae parochialis*). Bratrstvo však bylo otevřeno osobám obojího stavu

³³ Jako první se o literátská bratrstva systematicky zajímal Gregor WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften. Olmützer Erzdiözese, 5 svazků (I/1-5), Brüner Diözese, 4 svazky (II/1-4), General Index*, Brünn 1855-1863. Na něj pak navázal například Julius FEIFALÍK, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Literatengesellschaften in Mähren*, Schriften der historisch-statistischen Sektion der k.k. mähr. schles. Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde XII. Band, Brünn 1859, s. 1-17. Viz také drobnější příspěvky v dalších publikacích zmíněné historicko-statistické sekce. Nejvíce údajů však shrnul Karel KONRÁD, *Dějiny posvátného zpěvu staročeského od 15. věku do zrušení literátských bratrstev*, Praha 1893. Na mnoho nových lokalit poukazuje mapa výskytu literátských bratrstev na území zemí Koruny české, Konrádem připravená pro Národopisnou výstavu v roce 1895. Oproti své starší práci vzal Konrád v úvahu některá z tehdy fungujících „zbožných“ bratrstev. Mapku publikoval Jan RACEK ve své knize *Česká hudba*, Praha 1958.

³⁴ Litovel (Panny Marie a sv. Marka; spolupatron podle zasvěcení farního kostela; založeno 1496, potvrzeno 1498), Hlučín (Nanebevzetí Panny Marie; založeno 1516, potvrzeno 1523), Svitavy (Panny Marie Sedmiradostné; potvrzeno 1522); Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století*, 2. sv., Praha 1896, s. 941, se k roku 1516 zmiňuje o mariánském bratrstvu v Moravské Třebové.

³⁵ Vzhledem k nezpřístupnosti litovelského farního fondu pocházejí níže citované údaje z nedatovaného mladšího opisu stanov. Státní okresní archiv (dále SOKA) Olomouc, Archiv města Litovle, inv.č. 2000, karta 172, č. 236.

³⁶ Blíže H. PÁTKOVÁ, *Bratrství*, s. 36 nn.

³⁷ S originálem stanov evidentně pracoval Johann KUX, *Geschichte der Stadt Littau*, Brünn 1900, s. 46-47. Na aprobační listinu měl být později připsán údaj o zániku bratrstva k roku 1655.

(duchovním i laikům) a pohlaví. Jako první z deseti článků je uvedena láska k bližnímu. Další body stanov pak volně propojují organizaci i činnost bratrstva. Každoročně jsou voleni dva starší – *unus literatus et alter illiteratus* a dva *custodes candelarum*, přičemž odstupující oficiálové předkládají vyúčtování. V přijetí se nemá bránit nikomu vyjma schismaticů a heretiků; vstupní poplatek činí jeden groš a libru vosku, z každoročního poplatku skládaného při exekvích jsou pak osvobozeni posel bratrstva a literáti.

Tito spolubratři literáti mají zpívat při jitřních mších o Panně Marii o nedělích, svátcích, sobotách, přes advent a každý čtvrtek k počtě Nejsvětější svátosti. Další bohoslužby bratrstva se konají ve středu v suché dny (tj. čtyřikrát do roka). Při mši k svatému Duchu za živé členy bratrstva účinkovali samotní literáti, bohoslužby za zesnulé pak byly zpívané *per rectorem et succentorem cum scolaribus majoribus et minoribus*. V tyto dny tak probíhají nejdůležitější shromáždění bratrstva, jejichž náplň stanovy blíže popisují. Samozřejmě nechybějí ani podrobnější předpisy týkající se funerální sféry. Pro etnicky smíšenou Litovel je charakteristické, že se na chodu bratrstva podíleli čeští i němečtí kazatelé, kteří měli každou neděli pronést modlitbu za mrtvé i živé členy.³⁸ Penalizace za neúčast se objevují v míře daleko skromnější, než je tomu u stanov mladších literátských bratrstev.

Litovel je tedy první lokalitou na Moravě, v níž je prokázána činnost literátského bratrstva, respektive působení literátů v rámci širšího náboženského sdružení. Je pravděpodobné, že také další bratrstva vzniklá za episkopátu biskupa Thurza měla podobný charakter, svědčí o tom drobné zmínky o literátech v daných lokalitách (Olomouc,³⁹ Moravská Třebová) nebo doklady o sloužení jitřních mariánských mší (Hlučín).⁴⁰ Jednalo by se tedy o nejstarší okruh katolických zbožných bratrstev s prokázaným podílem literátů, který oproti českému prostředí vzniká na Moravě s malým zpožděním.⁴¹ Vzhledem k lepšímu postavení olomouckých biskupů se však tento model bratrstev objevuje znovu již od konce 16. století, tedy zřejmě dříve než v pražské diecézi, a to především ve funkci rekatolizačního nástroje.

Doposud bylo za nejstarší literátské bratrstvo na Moravě považováno bratrstvo v Třebíči, jehož stanovy potvrdil roku 1516 majitel panství Jan

³⁸ „...ut singulis diebus dominicis in ambone per teuthunum et boemum praedicatores fiat generalis precatio pro vivis et defunctis fratribus...”

³⁹ Zmínka o literátech v kostele Panny Marie na Předhradí k roku 1562 viz V. SPÁČIL, *Sbírka*, s. 234 (č. 956).

⁴⁰ Vladimír MAŇAS, *Hudba v Hlučíně v období raného novověku*, Opus musicum 2002, č. 5, s. 4.

⁴¹ Pro srovnání: na území dnešního Polska se literátská bratrstva (literáti definováni jako osoby vzdělané, znalé latiny), objevují od 14. století, do poloviny 16. století pak nejčastěji se zasvěcením kultu Panny Marie, Božího těla nebo Nejsvětější Trojice. S. LITAK, *Bractwa*, s. 509.

z Pernštejna. Přestože toto bratrstvo mělo vzniknout ještě v katolickém prostředí, není doložena církevní aprobace ani případné patrocinium.⁴² Spíše než o stanovy (literátského) bratrstva jde však o předpisy samotných literátů, tj. kostelních zpěváků. V několika stručných bodech se vedle skládání členských poplatků jedná pouze o penalizaci případné neúčasti při zpěvu na bohoslužbě: odtud pochází později běžné rozlišení pozdního příchodu podle jednotlivých zpěvů mešního *propria* (introit, prosa) a *oficia* (Kyrie, Et in terra, Patrem). Kázně se týkají i další nařízení, podle nichž se v případě různic měli literáti rozsuzovat a trestat sami mezi sebou a nevynášet spory mimo společenství (především nepředkládat je rychtáři). Z listiny není zcela patrné, zda třebíčtí literáti fungovali v rámci širšího bratrstva, nebo samostatně, čímž by se funkčně blížili instituci německých kantorátů.⁴³ Vzhledem k předpokládané katolictě třebečských literátů lze předpokládat, že při bohoslužbách zpívali latinsky, což by mělo skupinu katolických (literátských) bratrstev odlišovat od mladších nekatolických literátů.

Jakkoli reformace znamenala ohrožení zbožných bratrstev, které Martin Luther tak ostře kritizoval, jejich platforma nevymizela. Podobně jako v katolickém prostředí se v představenstvu nekatolických (literátských) bratrstev prosazovaly intelektuální i mocenské elity dané lokality. Přežila však bratrstva v nekatolickém prostředí především díky *longue durée* nábožensko-spolkového charakteru? Nebo díky samotným „literátům“, k nimž se nezřídka připojovala širší obec věřících, která tak i mimo katolickou církev vytvářela téměř totožné struktury, jako byla zbožná bratrstva? Tyto otázky bude možné zodpovědět právě jen díky sledování fenoménu bratrstev v širším časovém horizontu a ne jen v rámci katolické církve, komparací s regiony s odlišným náboženským vývojem a přesnějším postížením charakteru a funkce jednotlivých bratrstev i jejich konfesního zázemí.

V případě Moravy se zdá, že s příchodem reformace se rozvoj bratrstev přece jen na čas zastavil; v nekatolickém prostředí vznikají nová sdružení až od druhé poloviny 16. století, kdy jsou literátská bratrstva doložena v rámci převážně utrakvistických nebo českých luteránských komunit. Vzhledem k jejich pozdějšímu nástupu se ve stanovách setkáváme s důrazem na český jazyk. Především v této době je hranice mezi literátskými a „pouze“ zbožnými bratrstvy velmi nezřetelná. V případě Uničova (stanovy literátů z roku 1568) je doložena provázanost se

⁴² Adolf KUBEŠ, *Literátský sbor třebečský, se zvláštním zřetelem k vývoji a významu literátů vůbec*, Časopis Matice moravské 12, 1880, s. 131-156. Srovnej také Otto URBAN, *Kapitoly z dějin hudby v Třebíči*, Příloha Zpravodaje města Třebíče 1975-1978, s. 3-12.

⁴³ Eberhard MÖLLER, *Kantorei*, in: Ludwig FINSCHER (Hg.), *Musik in Geschichte und Gegenwart*. 7. Bd., Kassel 1997, s. 1779-1787. Kantoráty jsou podle J. Kouby „prakticky totožným typem instituce“ jako literátská bratrstva, za české specifikum však považuje označení *fraternitas litteratorum*, které je však ještě dříve než v českém prostředí doloženo například v polských diecézích. Jan KOUBA, *Od husitsví do Bílé hory*, in: Vladimír LÉBL (ed.), *Hudba v českých dějinách*. Praha 1987, s. 99.

starším bratrstvem Božího těla, které tak zřejmě fungovalo i v utrakvistickém prostředí.⁴⁴ Jistě se nejedná o výjimku, ojedinělost tohoto údaje je dána spíše minimem dochovaných pramenů. Tento princip koexistence pak v některých případech přežívá nejméně do konce 17. století. Ve shodě se situací v Čechách vyplňují moravská literátská bratrstva v 16. století „mezeru, která ... vznikla v důsledku neexistence většího počtu bratrstev“.⁴⁵

Zmíněnou účast širší obce věřících i v nekatolickém prostředí dokládají stanovy přerovských literátů z roku 1563. Podobně jako Prostějovským (před rokem 1563) a Kojetínským (1564) schválil stanovy přerovského bratrstva majitel panství Vratislav z Pernštejna, který později patřil k hlavním oporám biskupa Pavlovského v jeho rekatolizačním úsilí. Stanovy počítají s účastí nezpěváků (tedy i žen) a podobné prvky obsahují téměř všechny další moravské stanovy, nicméně oproti litovelským článkům zde literátům náleží ústřední postavení.⁴⁶

Jen zřídka kdy se v souvislosti s moravskými literátskými bratrstvy nabízejí údaje o konkrétním počtu zpívajících členů (Nová Říše 1610: 13, 1671: 12). V tomto směru nabývají na významu ikonografické prameny,⁴⁷ avšak i ve stanovách zachycená běžná praxe zpěvu z jedné knihy (Přerov 1563: „...Literáti ..., kteříž při pulpitě stáváme a zpíváme...“)⁴⁸ napovídá, že obvyklý počet zpěváků nepřesahoval desítku. Je také nutné mít na paměti, že představení bratrstva (*seniores*) nebývají vždy totožní se zpěváky bratrstva (*literáti*), i když alespoň zástupci literátů v představenstvech nechybějí. Obtížně doložitelný je však i celkový počet členů. Soupisy členů ze 16. století jsou doloženy pouze v případě bratrstev z Kroměříže a Hlučína, přičemž se jedná o zpětné a zřejmě neúplné seznamy, vyhotovené až v 17. století na základě starších pramenů.⁴⁹

⁴⁴ Viz J. MIKULEC, „*Piae confraternitates*“, s. 274 s odkazem na starší literaturu (zejm. Z. Winter).

⁴⁵ J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva*, s. 14.

⁴⁶ Výlučnou orientaci literátských bratrstev na liturgický zpěv zpochybnil již Karel Konrád, který se sám zmiňuje o tom, že literáti přijímali také pouze přispívající členy. K. KONRÁD, *Dějiny*, s. 172. Srovnatelná je situace v Ústí nad Labem, viz H. PÁTKOVÁ, *Bratrstvie*, s. 37-39. Viz též heslo Jiřího FUKAČE ve *Slovníku české hudební kultury*, Praha 1997, s. 518n: „literátská bratrstva, výraz pro laické organizace, které působily při chrámech a zpravidla plnily i funkci kostelních pěveckých sborů“.

⁴⁷ S. JAREŠ, *Literátská bratrstva z hlediska ikonografických pramenů*, Hudební věda 16, 1979, č. 2, s. 165-175.

⁴⁸ František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské III.*, Brno 1905, s. 619-623. Zajímavý detail obsahují stanovy třebičských literátů (podle augsburské konfese) z roku 1605: „Při pulpitu všickni, dokud se zpívá, ať zůstávají, leč by někdo svou knihu zvláštní jměl, že sedě na svém místě, což se zvlášť starším propůjčuje, zpívati by mohl“. A. KUBEŠ, *Literátský sbor*, s. 140.

⁴⁹ Viz členský soupis bratrstva Nanebevzetí Panny Marie a sv. Michaela archanděla z Kroměříže (/1581/ 1583-1610). Existence biskupského dvora ve městě se jednoznačně odráží ve skladbě členů – duchovní i laické osoby nějak spjaté s biskupskou správou převažují. Seznam, zapsaný jednou rukou na několika listech papíru, je rozčleněn do několika oddílů – „osoby stavu

Jedním z hlavních důvodů, proč se literátská bratrstva obvykle neomezovala pouze na samotné zpěváky a proč se jim podařilo „zaplnit“ výše uvedenou mezeru, byl především důraz na důstojný pohřeb a zádušní modlitby. Ne náhodou jde o společný prvek všech typů bratrstev (i cechů⁵⁰) od středověku až do konce 18. století. Philippe Ariès zdůrazňuje význam bratrstev právě ve městech, kde člověk mohl, na rozdíl od venkovského prostředí, postrádat určitou skupinovou solidaritu v rámci pohřební liturgie.⁵¹

Idea (literátského) bratrstva jako alternativy cechu jasně vysvítá ze zmíněných litovelských stanov. Iniciátoři bratrstva navíc nemohli být vzhledem ke svému zasvěcenému životu členy cechu, podobně jako další příslušníci městské inteligence. Založením a členstvím v bratrstvu si tak vytvořili podobnou sociální síť, jakou měly cechovní korporace. Svědčí o tom i jeden z bodů stanov literátů z Uničova (1568): „kdyžby některý (ze) spolu bratřích z tohoto světa sešel, pokrov bratrský aby se dal i svícny k svícení a dva bratři mladší těmi osobami opatřiti mají hrob, aby kopán byl těm, kteříž by v ceších nebyli. ...“⁵² Při podrobném průzkumu stanov nejen literátských bratrstev lze nalézt mnohé další podrobnosti týkající se právě funerální sféry. Kromě pohřbu vlastních členů však většina doložených stanov počítá také s účastí bratrstva na pohřbech dalších členů městské komunity. Většinou se tak dělo na požádání pozůstalých, přičemž se počítalo s určitým finančním příspěvkem bratrstvu.

V nejstarším období dominuje v zasvěcení bratrstev kult Božího těla a později kult Panny Marie. Patrocinium, podstatný prvek spolkové a kultovní identity, však v případě moravských literátských bratrstev zdá se chybět. V případě nekatolických literátských bratrstev lze absenci konkrétního kultu do jisté míry předpokládat, i když například úcta k Panně Marii a eucharistii zvláště nechyběla ani u utrakvistů. S výjimkou nejvýznamnějších moravských měst jde o dobu, kdy v jednotlivých lokalitách působilo vždy (pokud vůbec) pouze jediné náboženské

prelátského a duchovního“ (29 zapsaných), „stavu rytířského“ (6), „stavu městského a svobodného mužského“ (79 včetně kroměřížského kantora a rektora městské školy), „matrony a děvečky“ (72 včetně urozených, často jde o manželky předtím zapsaných), čítá celkem 186 jmen. Svým charakterem toto bratrstvo však náleží spíše do následující kapitoly. MZA, sbírka rukopisů Františkova muzea (G11), sign. 157. Latinská statuta z 1605 viz ZAO-OI, AO, sign. Ba 351, karton 326. K bratrstvu blíže František Václav PEŘINKA, *Dějiny města Kroměříže III*, Kroměříž 1947, s. 152n. K hlučinskému bratrstvu Nanebevzetí Panny Marie viz V. MAŇAS, *Náboženská bratrstva*, s. 90-96.

⁵⁰ H. Pátková se o povinné účasti na pohřbu člena korporace zmiňuje o jako vůbec nejčastějším ze všech kultovních ustanovení ve stanovách cechů (profesních korporací); H. PÁTKOVÁ, *Bratrství*, s. 104.

⁵¹ Philippe ARIÈS, *Dějiny smrti. I. díl*, Praha 2000, s. 231. Pro pozdější období viz Harald Johannes MANN, *Die barocken Totenbruderschaften /Entstehung, Entwicklung, Aufgabe, Struktur, Verwaltung und Frömmigkeitspraxis. Eine kultur-, gesellschafts- und frömmigkeitgeschichtliche Untersuchung/*, Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 39, 1976, s. 126-150.

⁵² SOkA Olomouc, Archiv města Uničova, inv. č. 2573, sign. C12; karton 56.

sdužení, a tak konkrétní patrocinium jakožto odlišující prvek nebylo nutné. Především v 16. století se literátská bratrstva objevují v nejružnějších pramenech včetně pozemkových knih, jimiž lze doložit častou ekonomickou aktivitu bratrstva, bez jediného dokladu jejich hudební (literátské) činnosti. Naopak pozorné studium stanov mnoha pozdějších „zbožných“ bratrstev dokazuje, že absence adjektiva „literátský“ v titulu neznamená, že tato bratrstva (respektive vybraná část jejich členů, tedy stejně jako v případě literátských bratrstev) nevyvíjela hudební aktivitu také.

Na rozdíl od většiny běžných měšťanských bratrstev (středověkých i novověkých), fungujících podobně v rámci českého i německého etnika, je problém etnicity v případě literátských bratrstev vyhraněnější, alespoň v rámci Moravy a Horního Slezska, kde jsou doložena etnicky převážně česká bratrstva. Příkladem může být situace v Opavě s převažujícím německým etnikem. O zdejším literátském bratrstvu se dochovalo jen minimum zpráv, přesto je zřejmé, že fungovalo někdy na přelomu 16. a 17. století při českém evangelickém kostele sv. Jiří (při farním kostele však i v době protestantské správy existovalo starobylé bratrstvo Božího těla). V Jihlavě s podobným etnickým složením je ve stejné době doložen spolek tzv. meistersängerů.⁵³ Zde však šlo o ojedinělou nápodobu kulturní úrovně bohatnoucích řemeslníků jihoněmeckých měst. Mistři pěvci v luteránské Jihlavě měli bohaté kontakty s obdobnými spolky v těchto městech, ale v rámci českých zemí zůstali zřejmě osamoceni.⁵⁴

V případě samotných literátů, tedy nikoli širšího bratrstva, se také nabízí otázka o jejich „nepostradatelnosti“ při zajišťování liturgické hudby. Česká hudební historiografie často nazývá 16. století dobou literátských bratrstev. V tomto pojetí se pak ale vytrácí význam měšťské školy, respektive školních sborů. Často se připomíná dohled literátů nad měšťskou školou, především v případě nekatolických komunit. Domnívám se, že důvod tkví nejspíše v již zmíněné skutečnosti, že představenými bratrstev byli obvykle členové měšťských elit. Naopak samotné literáty měl vést vždy nejzkušenější člen, jímž byl nezřídka rektor či kantor měšťské školy. Vnímání literátského bratrstva jako samostatné a jediné instituce zajišťující zpěv při bohoslužbách by bylo přinejmenším zavádějící. Dochované stanovy počítají se zpěvem literátů při ranních mších (k počtě Panny Marie, tzv. matury) v neděle, svátky a během adventu, doložit skutečnou praxi (účinkování literátů mimo tyto ranní mše i mimo bohoslužby, spoluúčinkování se školním sborem) je pro nedostatek pramenů velmi obtížné.⁵⁵ Na „hrubé“, tedy

⁵³ Zdeněk JAROŠ, *Jihlavští mistři pěvci*, Vlastivědný sborník Vysočiny 11, 1998, s. 77 nn. Studie také shrnuje existující literaturu. Z hlediska obstarávání bohoslužebného zpěvu se literátským bratrstvům blíží spíše německé kantoráty, na Moravě však nedoložené.

⁵⁴ Jiří SEHNAL – Jiří VYSLOUŽIL, *Dějiny hudby na Moravě*, Brno 2002, s. 40.

⁵⁵ V případě jihočeských rožmberských dominií tuto praxi sledoval M. Horyna, který také cituje obnovené zřízení Viléma z Rožmberka pro českokrumlovské literáty z roku 1554: „...na větším díle ve všech městech Království českého od starodávna v zvyklosti bylo, aby všickni ti, kteříž

hlavní mši farnosti, se proto nejspíše počítá s profesionálními hudebníky (rektor a pomocníci); důkazem toho je situace ve Vyškově (viz níže). V případě Litovle je navíc podíl školy doložen na vlastních bohoslužbách bratrstva. Této dvoj kolejnosti odpovídá v některých případech i chrámová architektura, kdy se setkáváme s menším (literátským) a větším (figurálním) kůrem určeným profesionálními hudebníky.

Na Moravě existovalo podstatně menší množství literátských bratrstev než v Čechách, včetně „literátů“ v rámci zbožných bratrstev jsou doložena přibližně v 50 lokalitách.⁵⁶ Ve větším počtu navíc vznikají až od druhé poloviny 16. století, což do jisté míry znovu odráží konfesijní rozdíly obou regionů. Právě nízkým počtem a malou aktivitou utrakvistických komunit, z nichž především se členové literátských bratrstev rekrutovali, vysvětluje J. Sehnal podružný význam Moravy v tomto směru.⁵⁷ Přes rozcházející se údaje lze konstatovat, že nejvíce literátských bratrstev se vyskytovalo na západní (např. Velké Meziříčí, Brtnice, Jimramov), jihozápadní (např. Třebíč, Dačice, Telč) a střední Moravě (chronologicky: Lipník nad Bečvou, Hranice na Moravě, Prostějov, Přerov, Kojetín).⁵⁸

Vzácné jsou také doklady konkrétní hudební aktivity moravských literátských bratrstev. Nedochovaly se téměř žádné rukopisné zpěvníky srovnatelné s nádherně iluminovanými a z hlediska hudebního obsahu cennými kancionály a graduály českého původu. Opřít se lze spíše o nemnoho inventářů kostelů a samotných bratrstev.⁵⁹ Proti teorii, že úpadek literátů zavinila protireformace, nabízí J. Sehnal teorii, která postupný zánik literátských bratrstev vysvětluje změnami „v organizaci a sociální základně hudebního života, jejichž cílem byla profesionalizace hudebnických povolání“.⁶⁰ Literáti v nastupující barokní epoše, kdy dosud převládající vokální polyfonii nahradila figurální hudba, ztrácejí

literárním uměním a muzikou obdařeni a vymoženi jsou a kdekoli ve městech se nalézají, k zpívání raný mše scházeti se povinni byli“. Martin HORYNA, *Hudba*, in: Václav BŮŽEK – Josef HRDLÍČKA a kol., *Dvory velmožů s erbem růže*, Praha 1997, s. 166-176, zejm. s. 170.

⁵⁶ Souhrn staršího bádání viz poznámka č. 54; poněkud odlišné údaje nabízí *Československá vlastivěda, díl IX. Umění, sv. 3 Hudba*, Praha 1971.

⁵⁷ J. SEHNAL – J. VYSLOUŽIL, *Dějiny*, s. 40-41.

⁵⁸ Jednoznačně tedy převažují poddanská města a městečka, v královských městech se literáti prosazují vzácněji. K tomuto specifiku viz Marie KUČEROVÁ – Josef VÁLKA, *Odras náboženského zápasu 16. století v hudebním životě moravských měst*, *Hudební věda* 24, 1987, č. 2, s. 141-146.

⁵⁹ Případ snad nejznámější moravské památky tohoto druhu, takzvaného Příborského kancionálu z konce 16. stol., je velmi sporný. Přes prokazatelné působení tzv. „literátů“ (zpěváci z řad místního mariánského bratrstva) v Příboře na počátku 17. století se zdá, že z kancionálu (z obsahového hlediska spíše graduál) zpívali původně při utrakvistických bohoslužbách učitelé a žáci farní školy. Teprve později užívali rukopisu zpěváci místních mariánských bratrstev; poslední zápisy písnových textů pocházejí z druhé poloviny 18. století.

⁶⁰ J. SEHNAL – J. VYSLOUŽIL, *Dějiny*, s. 51.

prvořadý význam a působí spíše jako předzpěváci (na bohoslužbách i poutích).⁶¹ V podobě vlastních kantorů, které si vydržovala některá zbožná bratrstva, pak tento princip přetrval až do josefínských reforem. Postupně se tak vytratil hlavní odlišující prvek literátských bratrstev, což umožnilo jejich postupné (a opětovné ?) splynutí s „běžnými“ konfraternitami. I v pobělohorském období lze sice doložit případy pokračující „náročnější“ hudební produkce v rámci bratrstev. Takové doklady jsou však velmi vzácné, nadto se zdá, že přeživší literáti pěstovali repertoár spíše archaického rázu.

Zbožná bratrstva v procesu konfesionalizace

Z hlediska vývoje náboženských korporací na Moravě je zřejmě nejzajímavějším obdobím přelom 16. a 17. století. V této době existuje mnoho literátských bratrstev několika různých konfesí, ale nově vznikají také katolická bratrstva s konkrétním zasvěcením. V menší míře se tento trend projevuje již za episkopátu Stanislava Pavlovského (1579-1598). Kromě převažujícího mariánského zasvěcení bylo těmto bratrstvům společné to, že vznikla v biskupských městech, tedy tam, kde olomoučtí biskupové mohli protireformaci snadněji realizovat také z pozice světské vrchnosti – tedy v rámci konfesionalizace na biskupských a katolických panstvích.⁶²

Vedle již existujících bratrstev, včetně bratrstva Nanebevzetí Panny Marie a sv. Michaela archanděla, vzniklého v biskupském rezidenčním městě Kroměříži někdy před rokem 1581, bylo v Olomouci roku 1581 obnoveno bratrstvo sv. Anny.⁶³ Jeho členové každoročně pořádali procesí na svatoanenské poutní místo ve Staré Vodě, kterému zvláštní péči projevoval také biskup Pavlovský.⁶⁴ Šíření svatoanenského kultu se projevilo i v založení bratrstva sv. Anny v Pustiměři (v roce 1687 mělo bratrstvo slavit stoleté výročí založení, při této příležitosti mu biskup Karel z Lichtensteina udělil nové stanovy).⁶⁵ Samotná kaple sv. Anny v Pustiměři představovala jedno z významných svatoanenských poutních míst na Moravě. Kromě mnoha venkovských procesí z okolí sem od roku 1660 putovalo také bratrstvo Nanebevzetí Panny Marie z Vyškova, jednoho

⁶¹ Srovnej J. SEHNAL, *Pobělohorská doba*, in: V. LÉBL (ed.) *Hudba*, s. 168

⁶² Ondřej JAKUBEC, *Kulturní prostředí a mecenát olomouckých biskupů potridentské doby*, Olomouc 2003, s. 81. K městské religiozitě blíže viz R. ZUBER, *Osudy*, II, s. 185

⁶³ Alois KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu I*, 1910, s. 568-571.

⁶⁴ O. JAKUBEC, *Kulturní prostředí*, s. 81, 88, 321.

⁶⁵ MZA, fond Místodržitelství - účtárna (B16), karta 1309: *Regule Anebo Prawydlu a Ustanowenij Slawného a Nábožného Arcy-Bratrstwa Swaté Anny Matky Neyswětégssy Rodičky Božj W Městečku Pustoměři založená... Léta Páně w těchto následugjých latinských literách obsaženého CaroLVs prInCeps a LIChtensteIn InsCripTvs Inter plos soDaLes DIVae Annae aVIae ChrIsti IesV... wytisštěno w Brně / u Jakuba Maxmiliána Swobody 1730.*

z nejdůležitějších biskupských měst. Toto mariánské bratrstvo zde vzniklo roku 1588. V děkanských matrikách z konce 17. století jsou jeho členové nazýváni sodály, o nedělích a ve svátky měli zpívat česky na jitřních mších o Panně Marii. Druhá, hlavní mše, bývala sloužena figurálně, tedy s instrumentálním doprovodem profesionálních hudebníků (školní oficiálové, varhaník a městský trubač s pomocníky).⁶⁶

Biskup Pavlovský také roku 1591 potvrdil stanovy literátského bratrstva v Moravské Ostravě. Spolu s celým hukvaldským panstvím náleželo město olomouckým biskupům, přesto se jeho obyvatelé přikláněli spíše k nekatolickým naukám. Není příliš jasné, zda mělo jít o posílení pozice menšiny „pravověrných“ obyvatel, nebo o doklad úspěšné rekatolizace, završené právě na počátku devadesátých let 16. století,⁶⁷ případně o specifický projev rekatolizačního úsilí biskupa Pavlovského. Podle Ondřeje Jakubce totiž ostravští měšťané byli ke vstupu do bratrstva patrně nuceni a alespoň veřejně tak měli deklarovat katolickou konfesi.⁶⁸ Kromě stanov se však dochovalo jen minimum dalších údajů, které neumožňují dostatečné objasnění daného problému. Zmíněná význačnost je však charakteristická pro většinu zbožných bratrstev vzniklých v rámci konfesionalizace na biskupských panstvích, neboť s postihy případných provinění proti „jediné“ víře počítají téměř všechny tehdejší stanovy, v menší míře i regule nekatolických literátských bratrstev.

Konfesionalizační aktivita se v souvislosti se zbožnými bratrstvy nejdůležitěji projevila za episkopátu Františka z Dietrichsteina (1599-1636), který důsledně naplňoval ustanovení tridentského koncilu, zavazujícího biskupy schvalovat založení náboženských bratrstev, jakož i kontrolovat činnost (papežská konstituce *Quaecumque a Sede Apostolica...* z roku 1604).⁶⁹ Dochované stanovy jednotlivých bratrstev jsou dokladem biskupovy angažovanosti. Na rozdíl od pozdějších období se nejedná o typizované texty, lze v nich naopak nalézt mnohé cenné detaily.

⁶⁶ ZAO-OI, ACO, sign. 252 (děkanská matrika Vyškov 1672): „In dominicis et festis decantantur Missae duae, (prima) de BVM votiva a sodalibus cantu Boemico, altera summa figuraliter cum Organo adjuvantibus tubicinibus ad id obligatis...“

⁶⁷ Vladimír MAŇAS, *Nejstarší zmínky o chrámové hudbě v Moravské Ostravě*, Opus musicum 2003, č. 1, s. 2-3.

⁶⁸ O. JAKUBEC, *Kulturní prostředí*, s. 81. Alois ADAMUS, *Codex diplomaticus civitatis Ostraviae. Sběrka listin k dějinám města Ostravy*, Moravská Ostrava 1929, č. 105: „... jestliže by pak kdo jako pod zástěru náboženství lepšího někde jinam k sektám se utekl a přijímal, ten takový jako rušitel dobrého řádu od starších Bratrství, a kdyby jich neuposlechl, od ouřadu aneb hejtmana trestán a v řád uveden býti má, aneb jako prašivá ovce od společnosti vyvržen...“

⁶⁹ K rozhodujícímu významu těchto církevně právních změn ve vztazích církevní hierarchie a bratrstev viz L. REMLING, *Bruderschaften*, s. 99. Právě biskup Dietrichstein, jak se zdá, těchto možností maximálně využil.

Například zpěvu znali členové bratrstva Panny Marie při augustiniánském klášteře v Jevíčku⁷⁰ měli podle stanov, potvrzených biskupem roku 1606, zpívat při mši „písničky katolické křesťanské a latinské“ s tímto dodatkem: „budou se moci také nábožně české písničky zpívati, v nichž by nižádný blud neb co odporného se neobsahovalo“. Pronikání češtiny do bohoslužebného zpěvu v rámci katolické mše v předbělohorském období již hudební historiografie zaznamenala, zde však jde o první případ souhlasu olomouckého biskupa s tímto trendem, který se neshodoval s liturgickými předpisy tridentského koncilu.⁷¹ Dvanáctý článek stanov se týká financí bratrstva: „...takové peníze ani na plat, ani na lichvu ani žádným jiným způsobem půjčovati se nemají“.⁷²

Pro srovnání lze uvést dvě odpovídající pasáže ze stanov příborského bratrstva Neposkvrněného početí PM. Oproti původním regulím z roku 1603 je mladší verze (1629) podstatně obsáhlejší. Článek týkající se hudebního doprovodu bratrských bohoslužeb se oproti starší verzi nezměnil a představuje běžný úzus bratrstev v 17. století: „bratři ti, kteří v zpívání a v muzice zkušenější jsou, mši svatou blahoslovené Panně Marii, která se matura jmenuje, v nedělní dni a svátky výroční zasvěcené, v advent pak každého dne rorate zpívali“.⁷³

⁷⁰ MZA, fond Augustiniáni Jevíčko (E 2), sign. B 18, inv. č. 1100. Po způsobu některých literárských bratrstev zpěváci skládali nižší vstupní poplatek než ostatní. Stejně tak se ve stanovách objevuje penalizace za pozdní příchod (zpěváků) na bohoslužby nebo za neúčast na shromážděních.

⁷¹ K rozdílné situaci v pražské a olomoucké diecézi v této době viz Jiří SEHNAL, *Český zpěv při mši*, Hudební věda 29, 1992, č. 1, s. 5-6.

⁷² Lokální specifika se projevují také ve funerální sféře, kde se odráží skutečnost, že bratrstvo bylo zřízeno při augustiniánském klášteře. Jednalo se především o pohřbívání a s ním související poplatky v těchto prostorách.

⁷³ ZAO-OI, AO, sign. Ba 619, karton 356. Mohlo by se tedy zdát, že po hudební stránce stačily bratrstvu vlastní síly a že si nanejvýš platilo městského varhaníka, stejně jako většina bratrstev 17. - 18. století. Z mladších příborských regulí však vyplývá, že se o hudbu při určitých bohoslužbách bratrstva (výroční mše za mrtvé a nedělní mše svaté jednou měsíčně) staralo „žákovstvo“, nebo také „školní musica“ (jde tedy o velmi podobnou situaci jako v Litovli k roku 1497). V těchto případech lze tedy očekávat náročnější hudební produkci, o jejíž podobě informují kostelní inventáře z let 1614, 1619 a 1637 (1638). Viz Jiří SEHNAL, *Nové příspěvky k dějinám hudby na Moravě v 17. a 18. století*, Časopis Moravského musea – vědy společenské, 1975, 50, s. 159-163. Viz také Bernhard SCHNEIDER, *Bruderschaften im Trierer Land. Ihre Geschichte und ihr Gottesdienst zwischen Tridentinum und Säkularisation*, Trier 1989, s. 340n.

Článek podobný ustanovením artikulů literárských bratrstev se objevuje i v době rozkvěty zbožných bratrstev, viz například zmíněné stanovy bratrstva sv. Anny v Pustiměři z roku 1687: „...také všickni bratři a sestry, obzvláště kteří číští umějí, hned po druhém zvonění do kostela se dáti najíti / tam rozličné duchovní písně / prv než duchovní k oltáři přistupovati bude, rektorovi nápomocni býti mají“.

Bylo by ostatně zajímavé provést širší průzkum bratrských inventářů právě s ohledem na hudebniny a hudební nástroje, a to nejen v případě olomoucké diecéze; srovnej J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva*, s. 118. Z moravského prostředí doposud není známa lokalita, v níž by bylo možné doložit stejně široké hudební aktivity jako v případě růžencového bratrstva ze slezského Frýdku (vratislavská diecéze, bratrstvo založeno roku 1613), které mělo ve svých

Obr. 2: Znak bratrstva Neposkrvněného početí Panny Marie a svatého Valentina z Příbora.

Takto byl obkreslen do rukopisné vlastivědné práce z počátku 19. stol. Znak udělil biskup Dietrichstein v roce 1629 s tím, že jej může užívat podle potřeby také „na příhodných místech, tabulech, tak i na jiných paramentích kostelních, ornátech, antependiích, koruchvých malovati, krumplovati, vyšívatí a vyrýpati aneb řezati dáti mohli dělati“. Vedle heraldických prvků odkazujících na příslušnost města k biskupskému panství má horní část následující legendu: „hořejší strana nebeské barvy jest a v ní dva obrazy jako na zeleném vršku stojící, totižto obraz S. Joachyma po pravé straně a po levé obraz svatě Anny, jimžto života dvě zelené ratolesti ve spolek se splétající“.

ZAO-OI, AO, sign. Ba 619, karton 356 (*Regule a ustanovení bratrství*, 1629), fol. 9r/v.

MZA, Sběrka rukopisů Františkova muzea v Brně (G 11), sign. 19/1. Vincenc Ottopal: *Sammlung mährischer Antiquitäten*.

řadách (včetně předsednictva) také většinu místních hudebníků. V jeho inventáři z roku 1644 najdeme zmínky o vícehlasých skladbách. Bratrstvo mělo své vlastní kantory (jejich počet se odhaduje přibližně na 20!), platilo si však i další hudebníky. Ladislav HOSKOVEC, *Nejstarší zmínky o hudbě ve Frýdku*, Opus Musicum 1996, č. 5, s. 233-240.

Příborské stanovy z roku 1629, oproti jevíčským, také odpovídají běžné praxi finančních aktivit nejen barokních bratrstev. Biskup Dietrichstein příborské bratrstvo nadal přednostním právem na skupování nemovitostí i gruntovních peněz a před ostatními jej také upřednostnil jako příjemce zbožných odkazů. Zatím ojedinělý zákaz finančních operací v případě Jevíčka lze spíše než časovým posunem (ekonomicky aktivní byly často středověké korporace i literátská bratrstva) vysvětlit reakcí na nějakou konkrétní událost (zpronevěru), o níž se však nedochovaly zprávy.

Pro období Dietrichsteinova episkopátu se jako klíčové jeví zmíněné bratrstvo Nanebevzetí Panny Marie a sv. Michaela archanděla, působící při vlastním kostelíku sv. Michaela archanděla v biskupském rezidenčním městě Kroměříži (viz poznámka č. 44). V roce 1608 bylo inkorporováno k římskému arcibratrstvu *Confallonis* a většina poté založených či obnovených bratrstev na Moravě pak byla za biskupa Dietrichsteina inkorporována právě do Kroměříže. V rámci olomoucké diecéze se tak vytvořila určitá síť bratrstev, která sdílela všechna privilegia a odpustky (včetně například práva pečete, přičemž znak svými atributy jednoznačně odkazoval na příslušnost k olomouckému biskupství).⁷⁴ S kroměřížským bratrstvem sdílelo stejné patrocinium celkem devět bratrstev, vzniklých v letech 1588-1628 především v biskupských městech, roku 1629 bylo do Kroměříže inkorporováno také zmíněné příborské bratrstvo Neposkvrněného početí Panny Marie a sv. Valentina.

V menší míře vznikala zbožná bratrstva v předbělohorském období také na panstvích katolické šlechty. V tomto případě se označení „literátský“ objevuje nejspíše jako odraz staršího a dosud nevymizelého úzu. Roku 1606 potvrdil Ladislav mladší z Lobkovic (místodržící hejtmanský v letech 1606-1608) stanovy literátského bratrstva v Holešově, které své výroční konvokace konalo na svátek Nejsvětější Trojice. Nejvyšší komorník Markrabství moravského a zemský hejtmán (v letech 1603-1604, 1607) Ladislav Berka z Dubé pak téhož roku schválil stanovy literátského bratrstva ve Velkém Meziříčí, zasvěceného Neposkvrněnému početí Panny Marie. Obě bratrstva však podle děkanských matrik zanikla před rokem 1670, první pro chudobu, druhé pro nedbalost představených. Také abatyše cisterciáckého kláštera Porta Coeli u Tišnova potvrzovala stanovy dvou literátských bratrstev: pro Vémyslice k roku 1613 (patronem sv. Michael), Tišnovským pak roku 1618. V druhém případě přijalo bratrstvo zasvěcení podle farního kostela svatého Václava (ze zmíněných čtyř bratrstev se pouze toto objevuje ve zrušovacích dekretech z let 1784-1785). Také v těchto dvojích téměř shodných stanovách se objevují pasáže týkající se případného odstoupení od katolické víry a následného trestu vrchností; jednoznačné vymezení vůči

⁷⁴ Takový popis znaku obsahuje *Výtah z latinského obdarování, přeložený na český jazyk léta 1616* pro hulínské bratrstvo Nanebevzetí Panny Marie a sv. Václava, viz Vincenc NEBOVIDSKÝ, *O řádech literátských na Moravě*, Časopis Matice moravské 5, 1874, s. 135.

nekatolíkům se projevuje důrazem na horlivé pořádání procesí jako veřejné demonstrace katolické nauky.⁷⁵

Převahu mariánského kultu v zasvěcení uvedených bratrstev lze vedle jeho významu v daném období vysvětlit jednak tradicí (viz bratrstva vzniklá za Stanislava Thurza, jednak zmíněným rozšířením patrocinia Nanebevzetí Panny Marie podle kroměřížského vzoru. Jiné typy zasvěcení pocházejí z předešlých dob nebo jsou odvozeny od patrocinia kostela, které se častěji odráží v případě vícenásobného zasvěcení (taková bratrstva jsou v následující tabulce označena *). Zajímavá a otázky vzbuzující je volba zasvěcení Neposkvrněnému početí Panny Marie v případě bratrstev v Příboře a ve Velkém Meziříčí. Celkový přehled o bratrstvech vzniklých (obnovených) v letech 1579-1636 podává následující tabulka.

Tabulka č. 2:

Bratrstva vzniklá nebo obnovená v letech 1579-1636

<i>lokalita</i>	<i>patrocinium</i>	<i>datum založení / potvrzení</i>	<i>inkorporace</i>
Brno	Božího těla	-/1609 papežské odpustky	
Brušperk	sv. Františka	1626	?
Březová	Nanebevzetí P. M. a sv. Michaela archanděla	- (založeno podle kroměřížské normy)	?
Bzenec	bratrstvo kůru literátského sv. Jana Křtitele*	1615 biskup František z Dietrichsteina (dále F. D.) potvrdil stanovy	
Holešov	Literátské bratrstvo	založeno 1604, 1606 potvrzeny stanovy	
Hulín	Nanebevzetí P. M. a sv. Václava*	1602, 1614 F. D. potvrdil stanovy	1615
Jevíčko	P. M. při augustiniánském klášteře	vzniklo již dříve; 1606 F. D. potvrdil stanovy	
Kojetín	Nanebevzetí P. M. a sv. Michaela archanděla	-	25. 3. 1629
Kroměříž	Nanebevzetí P. M. a sv. Michaela archanděla*	před 1583; potvrzeno 1609	1608 Řím
Kyjov	Nanebevzetí P. M.	1623/1623	?
Mohelnice	Božího těla	datum založení neznámé, potvrzeno 1617	
Olomouc	sv. Anny	1501, obnoveno 1580, potvrzeno 1581	

⁷⁵ Michaela CHLÁDKOVÁ, *Bratrstvo literátů ve Věmyslicích*, Jižní Morava 35, 1999, s. 231.

Osoblaha	Nanebevzetí P. M. a sv. Michala archanděla	1628	?
Ostrava	literátské (Zvěstování P. M.)	1591; zaniklo se vznikem škapulířového bratrstva roku 1689	
Polešovice	Nanebevzetí P. M. a sv. Michala archanděla	-	1615
Pustiměř	sv. Anny	1587/ 1617 (?)	
Příbor	Neposkvrněného početí P. M. a sv. Valentina*	1603/1604; 1604 a 1629 F. D. potvrdil stanovy	4. 8. 1629
Strážnice	Růžencové	1632	
Svitavy	P. M. sedmiradostné	potvrzeno 1522; 1617 F. D. znovu potvrdil stanovy	
Šlapanice	Nanebevzetí P. M. a sv. Michaela archanděla	1614 (Wolny II/1, s. 436) podle mladšího tisku 1617 ⁷⁶	?
Tišnov	literátské bratrstvo sv. Václava*	stanovy potvrzeny 1618	
Velké Meziříčí	literátské bratrstvo Neposkvrněného početí P. M.	obnoveno jako katolické roku 1606	
Vémyslice	literátské bratrstvo (patronem sv. Michael)	stanovy potvrzeny 1613	
Vyškov	Nanebevzetí P. M.	1588 (ACO 256); 1606 F. D. potvrdil stanovy (ACO 256)	-

K roku úmrtí biskupa Dietrichsteina (1636) je tedy zatím evidováno těchto 20 prokazatelně katolických (zbožných / literátských) bratrstev, k nim lze připočít 6 bratrstev Božího těla, vzniklých ve 14. a 15. století a obnovených nejpozději za biskupa Lichtensteina (viz tabulka č. 1), 3 mariánská bratrstva z doby episkopátu biskupa Thurza, 20 jezuitských sodalit a nejméně 3 svatoisidorská bratrstva, celkem tedy 52 náboženských korporací. Jako rekatolizační nástroj se tedy bratrstva v diecézi zcela jistě uplatnila (především s pomocí diecézního kněžstva a jezuitského řádu), ovšem s teritoriálním omezením na královská města a města

⁷⁶ Vladimír TELEČEK, *Literátské bratrstvo ve Šlapanicích u Brna*, *Vlastivědný věstník moravský* 2, 1965, s. 245-248.

a městečka patřící katolické vrchnosti (s převahou panství olomouckého biskupství). To ostatně odpovídá i situaci v německých biskupstvích.⁷⁷

Specifická role náležela v konfesionalizačním procesu jezuitským sodalitám. Jezuité byli také prvním řádem, který se na zakládání bratrstev jako výrazu potridentstské zbožnosti systematicky podílel. V dochovaných pramenech se často připomíná podpora jezuitských sodalit ze strany olomouckých biskupů, kteří si byli vědomi jejich významu jako rekatolizačního nástroje. Prvních pět sodalit se objevuje již za biskupa Pavlovského v Olomouci a v Brně,⁷⁸ ale nejvíce jich vzniká právě až za Františka z Dietrichsteina ve třicátých letech 17. století v souvislosti s dobudováním sítě jezuitských kolejí v diecézi.

Díky výjimečně dochovanému souboru písemností olomouckých sodalit lze sledovat také jejich „kulturní“ aktivity, jeden z hlavních nástrojů nenásilné rekatolizační činnosti, kterou sodality vyvíjely. Zejména studentské družiny pořádaly různé dramatické produkce.⁷⁹ Ty měly své určité místo v rámci liturgického roku a v jeho nejvýznamnějších momentech pak prorůstaly přímo do liturgie. Například velkopáteční procesí, pořádaná olomouckou akademickou sodalitou Nanebevzetí Panny Marie, se každý rok lišilo výzdobou, množstvím a růzností emblémů, živých obrazů, ale i vlastní dramatickou náplní. Veřejná demonstrace katolictví v rámci slavnostních procesí nespočívala pouze v sebemrškačství – hudebně dramatická složka tvořila její nedílnou součást. Zvuk trumpet a tympanů dodával lesk všem významným událostem sodality, nešlo však o jediný druh hudebních produkcí při liturgii a dalších slavnostních příležitostech, i když se o nich prameny zmiňují nejčastěji.⁸⁰ Mezi činovníky akademické sodality

⁷⁷ B. SCHNEIDER, *Wandel und Beharrung. Bruderschaften und Frömmigkeit in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, in: H. MOLITOR - H. SMOLINSKY (Hg.), *Volksfrömmigkeit in der Frühen Neuzeit*, Münster 1994, s. 68-69.

⁷⁸ O. JAKUBEC, *Kulturní prostředí*, s. 81.

⁷⁹ Souhrnně v rámci jezuitské dramatické produkce viz Ferdinand MENČÍK, *Příspěvky k dějinám českého divadla*, Praha 1895. K jednotlivým kolejím viz například Metoděj ZEMEK, *Z činnosti školního divadla v Brně*, Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 84-92; Jiří FUKAČ, *K dějinám hudebního dramatu ve Znojmě*, *Vlastivědný věstník moravský* 15, 1960, s. 255-260.

⁸⁰ Například při meditacích o Kristově utrpení, přesněji mezi jednotlivými body meditace, pořádané pro členy sodality během postního období, měla znít zbožná a sladká hudba, k čemuž se zvuk trumpet a tympanů nehodil. V tomto případě však šlo o ryze vnitřní záležitost sodality, při této příležitosti totiž mohli být napomínáni sodálové, kteří by buď zanedbávali účast na meditacích, nebo pravidelnou zpověď. Proto se případní externí hudebníci museli na nutnou dobu vzdát. MZA, sbírka rukopisů (G 10), kniha č. 267: *Constitutiones ac Consuetudines* (1665), *Consuetudines Quadragesimae*.

Mimo jiné výpravu každoročních procesí na Velký pátek popisuje pamětnice akademické sodality z roku 1664: Státní vědecká knihovna Olomouc, sign. M-II-38: *Initia et progressus*. Tyto a další prameny dosud skrývají mnohé zajímavé údaje, srovnej Kateřina BOBKOVÁ, *Velikonoční slavnosti v Klementinu*, in: Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (=Opera historica 8)*, České Budějovice 2000, s. 575-591.

patřil také *prefectus musicae*, který měl podle regulí kromě vlastního hudebního provozu dohlížet také na nástroje (především regál) a hudebniny.⁸¹

Charakteristickým rysem bratrstev zakládaných jezuity byla jejich „specializace“. Zatímco běžná potridentská bratrstva byla otevřená prakticky komukoli, jezuité koncipovali své družiny jako stavovská zřízení.⁸² Vedle latinských kongregací (gymnaziální a univerzitní-akademické) mělo své sodality v místě kolejí také městské obyvatelstvo. Tyto družiny se dělily především podle etnického principu (německé a české), přičemž mohlo jít zároveň i o majetkovou diferenciaci (například v Opavě). Dále se vydělovala sdružení tovaryšů (Brno, Jihlava, Olomouc, Opava, Znojmo). V souvislosti s misijním působením jezuitů vznikla kolem roku 1624 mariánská družina v Lipníku nad Bečvou, doklady o ní však mizí krátce po založení.⁸³

Zvláštní jezuitská bratrstva, coety, mívala obvykle jiné než mariánské patrocínium.⁸⁴ Jako svůj coetus olomoučtí jezuité obnovili původní středověké bratrstvo Božího těla při farním kostele sv. Mořice. Tyto coety byly určeny oběmu pohlaví, na rozdíl od běžnějších sodalit, které měly oficiálně zakázáno přijímat do svých řad ženy (lze však doložit případy porušování tohoto pravidla).⁸⁵

Celkový přehled o „hudebních produkcích“ zřejmě nejen olomouckých sodalit poskytuje stručný seznam z konce sedmdesátých nebo osmdesátých let 17. století, podepsaný tehdejšími provinciálem Matějem Tannerem. Konkrétně jde o soupis bohoslužeb a neliturgických slavností, při nichž měli hrát jezuitští seminaristé. MZA, fond Jezuité Olomouc (E 28), sign. E 11/7: *Actus ordinarii, qui in Congregationibus, a musicis seminaristis haberi solent*.

⁸¹ MZA, sbírka rukopisů (G 10), kniha č. 267. Takové položky se v dochovaných inventářích neobjevují, avšak alespoň částečně lze v druhé polovině 17. století sledovat obsazování funkce hudebního prefekta studenty vesměs vyšších ročníků. Právě otázka soběstačnosti či naopak provázanosti sodalit s řádovými semináři při jednotlivých kolejích se zdá být jednou z nejpodstatnějších. V tomto směru se nabízí například podrobnější studium dochovaných libret, kde jsou zpravidla uváděni i účinkující (hudebníci) s uvedením jejich původu a příslušnosti k jednotlivým třídám. *Initia et progressus* akademické sodality obsahuje k roku 1662 velmi cenné údaje – zmiňuje jednak spory o odměňování hudebníků (seminaristů především) jednotlivými družinami, ale také uvádí, že hudebníci náleží mezi členy akademické sodality. Srovnej B. SCHNEIDER, *Bruderschaften*, s. 341.

⁸² B. SCHNEIDER, *Wandel*, s. 72.

⁸³ Podrobně viz Alois KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu, II/2*, Wien 1938, s. 730 nn, 800 nn. Bylo by zajímavé vědět, zda literáti z této kongregace, zmíněni k roku 1624, byli totožní s luteránskými literáty, naposledy připomínanými roku 1616.

⁸⁴ Brno: Smrtných úzkostí Kristových; Jihlava: Za spásu duší; Olomouc: sv. Anny, jezuité se zde podíleli i na chodu obnoveného bratrstva Božího Těla při farním kostele; Tuřany: sv. Anny; Znojmo: sv. Michala.

⁸⁵ A. KROESS, *Geschichte, II/2*, s. 810. Teprve až od roku 1751 mohly být zakládány i ženské družiny, které požívaly všech výsad, viz Markéta MERCOVÁ, *Mariánská družina dívčí v Kroměříži*, Střední Morava 8, 1999, s. 99; Jiří MIKULEC, *Jezuitská bratrstva v Chomutově*, in: Comotovia 2002. Sborník příspěvků z konference věnované výročí 750 let první písemné zmínky o existenci Chomutova (1252-2002), Chomutov 2003, s. 105.

Papežskou konfirmaci, avšak bez inkorporace k hlavní římské sodalitě, získala roku 1662 moravská družina Panny Marie Sedmibolestné v Uherském Hradišti, určená obojímu pohlaví. Zdejší starobylé bratrstvo Božího těla, v jehož rámci se ještě v sedmdesátých letech 17. století připomíná „cech literátský“, i řádové bratrstvo sv. Františka se v obavě před ztrátou členů postavilo proti zřízení této kongregace a protestovalo u konsistoře, která zadržela diplom i papežskou bulu. Teprve o rok později bylo novou papežskou bulou schváleno zřízení družiny ve smyslu nařízení konsistoře. Moravská družina se záhy rozšířila do širokého okolí a vzdálenější lokality s větším počtem členů postupně získaly určitou samosprávu po kladském způsobu.⁸⁶ Svou pobočku měla také opavská měšťanská sodalita v Budišově nad Budišovkou.

Dosud výlučnou orientaci bratrstev na městske prostředí postupně narušovala spojená snaha jezuitského řádu a biskupa Dietrichsteina v šíření svatoisidorských bratrstev, určených venkovskému obyvatelstvu. Ve prospěch biskupa jako podporovatele tohoto kultu vypovídá úvodní text stanov bratrstva sv. Isidora.⁸⁷ Zmíněné stanovy, vydané roku 1635 v Mikulově, připisuje Kalista olomouckému bratrstvu, J. Mikulec pak svatoisidorskému bratrstvu z Komína, založenému ve stejné době.⁸⁸ J. P. Cerroni ve svých rukopisných dějinách olomouckých jezuitů uvádí založení svatoisidorského bratrstva k roku 1635 a inkorporaci do Říma 27. 10. 1636.⁸⁹ V tomto případě není běžné označení zcela přesné, v pramenech se objevují tituly jako *Congregatio B. V. Mariae ad Praesepe, quae est simul sub speciali Patrocionio S. Isidori Agricolae* a *Congregatio S. Isidori et B. V. sine Labe Concepta*. Kroess uvádí, že slavnosti inkorporace se mělo zúčastnit 180 sedláků ze 44 různých vesnic,⁹⁰ k roku 1669 pak bratrstvo čítalo na 400 členů (pouze muži – sedláci, mlynáři, rybáři).⁹¹

⁸⁶ K roku 1664 měla družina 540 a kolem roku 1675 již zhruba kolem 5000 členů. Metoděj ZEMEK, *Dějiny jezuitské koleje v Uherském Hradišti. K 300. výročí založení koleje*, in: *Kniha o Redutě*. Velehrad 2001, s. 182-186.

⁸⁷ *Regule / neb Ustanoweni Bratrstwa Swateho Izydora / Orače a wolaka. Z poruczeni a naržizeni G. W. K. M. Frantisska Cardinala z Dytrichssteyna Biskupa Olomuckeho / ke ctj a chwale Bozi dussi lidských spaseni z nowu založeného a naržizeného od stolice Papežske potwrzeného / a velikymj Indulgencyemi nadaného Wytisstěna S obzwasstnim dowolenim a nakladem G. W. K. M. Frant. Cardýnala z Dytrichssteyna Biskupa Olomauckeho. W Městie Nikolsspurku / u Michala Langeru. / Leta 1635. Knihopis č. 14.779, viz též č. 14.780 a 14.781.*

⁸⁸ Zdeněk KALISTA, *Česká barokní pouť*, Žďár nad Sázavou 2001, s. 37n; Jiří MIKULEC, *Kult svatého Isidora sedláka v českých zemích. K působení církve v prostředí venkova v 17. a 18. století*, in: Zdeněk HOJDA (ed.), *Kultura baroka v Čechách a na Moravě*. Sborník příspěvků z pracovního zasedání 5. 3. 1991, Praha 1992, s. 65-84.

⁸⁹ O bratrstvech je zde pojednáno velmi podrobně včetně terminologických úvah. MZA, Cerroniho sbírka (G12), sign. 310, f. 167v.

⁹⁰ A. KROESS, *Geschichte, II/2*, s. 809.

⁹¹ MZA, E 28, sign. J 8/1.

Zaměření na venkovské obyvatelstvo (obvykle z širšího okolí) se odráží v lokalizaci svatoisidorských bratrstev, často nejednotné: někdy je uváděno přímo město (Olomouc, Znojmo), jindy blízká vesnice (Náklo, Olbramkostel). Brněnští jezuité stáli u vzniku tohoto typu kongregací v Tuřanech (1634) a Komíně (1635), přičemž druhé bratrstvo lokalizuje pozdější soupis do sousední Bystřce. Podle tisku z roku 1726, jehož autorem byl znojemský dominikán D. Stehlík, existovalo další bratrstvo ve vsi Olbramkostel nedaleko Znojma.⁹² Jiné bratrstvo bylo založeno roku 1687 přímo v Telči.⁹³ Založení bratrstva sv. Isidora v Křenově při starší stejnojmenné kapli (zbudována 1705) datuje děkanská matrika k roku 1715. Širší okruh členů dalšího bratrstva se odráží v střídavé lokalizaci do dvou blízkých vesnic Knínic a Šebetova.⁹⁴ Sporné jsou údaje o kongregaci sv. Isidora v Čejkovicích (statek brněnských jezuitů) k roku 1638 a v Moravském Krumlově.⁹⁵ Přes mnohé nejasnosti se tedy zdá, že se na Moravě nacházelo poněkud více bratrstev zasvěcených sv. Isidoru (7) než v Čechách (5), což odpovídá i výraznějšímu agrárnímu charakteru země.⁹⁶

Barokní bratrstva

V letech 1636-1664 vzniklo jen minimum nových bratrstev: projevíly se zde válečné události, ale také dlouhodobá nepřítomnost olomouckých biskupů na Moravě. Za episkopátu Karla Lichtensteina-Castelcorni (1664-1695) ve velké míře dochází k obnovení původních bratrstev Božího těla, avšak i k zakládání nových bratrstev s různými druhy zasvěcení,⁹⁷ a to i na tímto projevem zbožnosti dosud nedotčeném venkově. V této době se tak konstituuje typ zbožného barokního bratrstva, které se příliš neliší od zbožných bratrstev v jiných regionech a diecézích. Tento nadregionální charakter potvrzují i již zmíněné inkorporace. Situaci v německých biskupstvích odpovídá od poslední čtvrtiny 17. století

⁹² Na tento tisk upozornil již J. Mikulec. Viz *Knihopis* č. 15673. Regule svatoisidorského bratrstva z Olomouce měly vyjít tiskem roku 1743 v Opavě (*Knihopis* č. 14781), nejsou však známy žádné exempláře, stejně jako neexistují doklady pro existenci takového bratrstva na Opavsku.

⁹³ Anna FECHTNEROVÁ, *Rektoři kolejí Tovaryšstva Ježíšova v Čechách, na Moravě a ve Slezsku do roku 1773*, 2. sv., Praha 1993, s. 425.

⁹⁴ V případě Knínic uvádějí děkanské matriky nejmenované bratrstvo vzniklé se souhlasem Dietrichsteinovým, údaj o zdejším bratrstvu sv. Isidora k roku 1670 pochází až z druhé poloviny 19. století. Viz ZAO-OI, ACO 80.

⁹⁵ MZA, E 28, sign. J 8/3; MZA, B1, sign. B313, soupis příspěvků bratrstev Náboženskému fondu k roku 1784.

⁹⁶ Srovnej J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva*, s. 48.

⁹⁷ V druhé polovině 17. století převažují bratrstva růžencová a škapulířová, v menší míře zasvěcená sv. Barboře a Nejsvětější Trojici; druhé dva příklady jsou však charakteristická spíše pro 18. století.

narůstající počet bratrstev, jejich postupné pronikání na venkov i systematická podpora biskupa a řádů.⁹⁸

Pro druhou polovinu 17. století je typické, že se na zakladatelské činnosti podílí ve zvýšené míře jednotlivé řády, které nově zakládají bratrstva i mimo místa svého přímého působení.⁹⁹ Jak je tomu běžné i v jiných diecézích, šíří dominikáni typ růžencových a karmelitáni škapulířových bratrstev. Avšak těchto v širším smyslu mariánských kultů se ujali i piaristé či augustiniáni. Pro augustiniány poustevníky je charakteristické zakládání opaskových bratrstev Panny Marie utěšitelky, zatímco bratrstva vzniklá z iniciativy či alespoň s podporou augustiniánů kanovníků se v zasvěcení liší podle jednotlivých konventů.¹⁰⁰

Mezi řády menších bratří převažovalo v 17. století zasvěcení sv. Františkovi (opasková bratrstva), v 18. století pak při jednotlivých konventech vznikají spíše třetí řády. Ve čtyřech případech se objevuje také (spolu-)zasvěcení sv. Antonínovi Paduánskému, jehož kult byl šířen v padesátých a šedesátých letech 17. století.¹⁰¹

Ve slezské části diecéze (Opava, Krnov) se při minoritských konventech vyskytují také takzvané konfederace tří set osob, tedy početně omezená bratrstva. Přímo při konventech menších bratří je zatím v diecézi evidováno 22 bratrstev a třetích řádů, některá tato bratrstva však vytvářela různé filiace, nebo byla inspirací k zakládání dalších bratrstev s podobnými kulty.

Oproti františkánům a minoritům jsou v případě kapucínů doloženy pouze terciáři při konventech v Jihlavě, Kyjově a Mikulově. Podobná aktivita kapucínů, kteří v německých biskupstvích spolu s jezuitou patřili k neaktivnějším řádům v zakládání nových bratrstev, zatím není na Moravě prokázána. Brněňští kapucíni se však například aktivně podíleli na obnově a vedení bratrstva Božího těla u farního kostela sv. Jakuba, o čemž svědčí také jediný známý exemplář modlitebni

⁹⁸ B. SCHNEIDER, *Wandel*, s. 69.

⁹⁹ L. REMLING, *Bruderschaften*, s. 99.

¹⁰⁰ Obsáhlá práce o moravských augustiniánských kanoniích obsahuje i kapitolku věnovanou právě bratrstvům. Viz Filip HRADIL, *Omnia proficiunt auxiliante Deo. Augustiniánské kanonie na Moravě v letech 1650-1784*, diplomová práce FF UP Olomouc 2004, s. 100-103. Cenné je využití především análů jednotlivých kanonií, které obsahují i zajímavé detaily, jako je například popis zakladací slavnosti bratrstva Nanebevzetí Panny Marie ve Fulneku roku 1665. Tamtéž, s. 101, pozn. 440. K různé míře vazeb mezi řády a bratrstvy viz J. MIKULEC, „*Piae confraternitates*“, s. 283.

¹⁰¹ Martin ELBEL, *Bohemia Franciscana. Františkánský řád a jeho působení v českých zemích 17. a 18. století*, Olomouc 2001, s. 70-77, s. 126-128: přehled bratrstev a třetích řádů při jednotlivých konventech české františkánské provincie. Zasvěcení jednotlivých bratrstev odráží také latinský zpěvník české františkánské provincie (*Hymnodia franciscana...*, druhé vydání Praha 1686): vedle běžného chorálního repertoáru obsahuje zpěvy k procesím bratrstev sv. Františka, sv. Antonína a sv. Barbory (*in conventu Oppaviensi*).

knihy a zpěvníku tohoto bratrstva z roku 1690, dochovaný právě v knihovně kapucínského kláštera v Brně.¹⁰²

V mnoha dobových písemnostech je patrná osobní angažovanost biskupa Lichtensteina na zřízení či schválení bratrstev. Biskup také často v tomto směru komunikoval s konzistoří, a to především v právních otázkách.¹⁰³ Častěji se vyskytují například spory o jurisdikci v případech nově zakládaných řádových bratrstev nebo přezkoumávání minulosti obnovovaných bratrstev. Obsáhlý aktový materiál z fondu olomouckého arcibiskupství se například vztahuje ke zmíněnému bratrstvu sv. Anny v Pustiměři. Důsledná šetření z let 1686 až 1687 včetně výsledků pamětníků vedla k udělení nových stanov biskupem roku 1687, v nichž se výslovně poukazuje na stoleté výročí bratrstva.

V porovnání se staršími typy korporací, které v rámci určité lokality zahrnovaly relativně stálý počet členů (a obdobně jako cechy si tak mohly udržet lepší vnitřní kontrolu), je v případě mladších bratrstev evidentní záměr získat co nejširší členskou základnu. Nad vlastním pohřbem převažuje duchovní sféra: modlitby za lehkou smrt a posmrtnou spásu duše, což dokládá rozšíření kultu sv. Barbory a sv. Josefa (v některých případech se objevuje širší zasvěcení Svaté rodině).¹⁰⁴ Takto zaměřená bratrstva šířili například františkáni a minorité. V druhé polovině 17. století se objevuje také kult Smrtných úzkostí Kristových, s podobnou orientací zakládali v druhé polovině 17. století vlastní coety také jezuité.

Hustá síť filiací a především enormní rozšíření členské základny jsou charakteristickými rysy barokních bratrstev, která se tak vzdalují zmíněnému cechovnímu principu, běžnému ještě v první polovině 17. století. Dceřinné konfraternity přebírají od svých vzorů patrocinium, stanovy a tudíž i organizaci. S unifikací stanov, která je patrná například při srovnání textů z počátku 17. století a o sto let později, dochází i k určitému sjednocení charakteru bratrstev,¹⁰⁵ jejichž jediným odlišujícím prvkem nakonec zůstává pouze titul (zasvěcení).

Nejlepší vyhlídky na získání co největšího počtu členů měla bratrstva založená na poutních místech. Často se však i samotná výroční slavnost určitého bratrstva, nejlépe nově založeného, stala podnětem k četným procesím z okolí, což obvykle znamenalo i značný členský přírůstek. Takto získání přespolní členové se často účastnili právě jen hlavní výroční slavnosti bratrstva a právě tímto způsobem

¹⁰² Stará knihovna kláštera kapucínů v Brně, sign. 19j40, *Kräftige geistliche Seel-Nahrung... Gedruckt zu Brünn: durch Franciscum Ignatium Sinapium, 1690.*

¹⁰³ Jaroslav DŘÍMAL, *Náboženská činnost Karla II. z Liechtensteina v biskupství olomouckém*, Státní práce obhájená na univerzitě T. G. Masaryka v Brně roku 1928, s. 82-83.

¹⁰⁴ L. Remling v této souvislosti zmiňuje ústup sociálních aktivit a společenských zvyklostí ve prospěch duchovních cvičení a náboženské výuky jako jeden z výrazných rysů funkčních proměn potridentských bratrstev. L. REMLING, *Bruderschaften*, s. 99.

¹⁰⁵ B. SCHNEIDER, *Wandel*, s. 73.

také na mnoha místech vznikala bratrstva filiální. Neméně početná byla i poutní bratrstva, na území diecéze vznikající až v 18. století. Například z Prostějova měli poutníci stejně daleko do Maria Zell i Čenstochové,¹⁰⁶ což odráží i zasvěcení dvou ze tří zdejších bratrstev.

Tento „masový“ charakter běžných barokních konfraternit však měl i svůj protiklad v různých „exkluzivních“, početně omezených bratrstvech.¹⁰⁷ Nejstarší z nich vzniklo při poutním kostele Navštívení Panny Marie na Svatém Kopečku u Olomouce. Jde o ojedinělé, elitní bratrstvo Uctívání let Kristových, založené roku 1690, pouze rok poté, co zde vzniklo „běžné“ bratrstvo Jména Panny Marie.¹⁰⁸ Tato konfederace se skládala příznačně z 33 moravských aristokratů. V případě úmrtí člena konfederace byli ostatní povinni nechat sloužit (nebo celebrovat, šlo-li o kněze) zádušní mši a na uprázdněné místo vybrat vhodnou osobu, tak aby byl stanovený počet stále udržován.¹⁰⁹ V seznamu farních spolků z 19. století je toto zaniklé bratrstvo evidováno při olomoucké katedrále sv. Václava.¹¹⁰ Přes nejasnost v lokalizaci odráží tato exkluzivní konfederace zcela jistě význam Olomouce jako moravské církevní metropole.

Propojení symboliky čísel s omezením členské základny bratrstev lze v olomoucké diecézi doložit ještě v několika případech, kdy se uvnitř „běžného“ bratrstva vymezuje zvláštní konfederace. „Konfederace“ při bratrstvu sv. Jana Nepomuckého na Zelené Hoře u Žďáru nad Sázavou měla 500 členů ke cti svého patrona, „pět hvězdami korunovaného. Těch pěti set osob povinnost jest: že jedna každá z toho počtu za jinou v Pánu zesnulou / jednu mši svatou sloužiti / aneb sloužiti dáti má. Tak aby jedna každá z nich po smrti své 500 mši svatých za sebe

¹⁰⁶ R. ZUBER, *Osudy, II*, s. 284.

¹⁰⁷ K podobně rozmanité, snad ještě pestřejší situaci v pražské arcidiecézi viz J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva*, s. 108-110.

¹⁰⁸ Svatý Kopeček byl nejvyhledávanějším poutním místem v diecézi, při jeho návštěvě v roce 1748 se do matriky mariánského bratrstva zapsala také císařovna Marie Terezie s manželem. R. ZUBER, *Osudy, II*, s. 289.

¹⁰⁹ Dochovalo se bohatě ilustrované členské album, obsahující především erby členů. Zápisy v něm končí rokem 1761, což je zřejmě datum zániku bratrstva, protože ve zrušovacích soupisech se již nevyskytuje. MZA, sbírka rukopisů (G10), sign. 1520. K malířské výzdobě viz M. KOSTELNÍČKOVÁ, *Památky*, s. 49.

Podobně bylo koncipováno i bratrstvo při poutní kapli sv. Antonína Paduánského v Krakovci, kterou nechal postavit roku 1686 majitel panství Matyáš František Lubetic z Kapeletu. Bratrstvo, založené ke cti a chvále Krista a Panny Marie, se mělo skládat z 33 šlechticů a 63 šlechtičen. Nikdy však nedosáhlo plného počtu členů. B. BURIAN, *Konický okres. Vlastivěda moravská*, Brno 1939, s. 42.

¹¹⁰ Biskupské schválení bylo uděleno již 29. 11. 1689. ZAO-OI, ACO, kniha č. 80. Viz také R. ZUBER, *Osudy, II*, s. 300.

míti mohla“.¹¹¹ Okruh možných členů konfederace se tak zúžil na duchovní a dostatečně movité osoby, příslušníci bratrstva měli v podobné situaci mši pouze vyslechnout. Na tento vzor se odvolávali představení bratrstva Ježíš, Marie, Anna, založeného ve Velkém Meziříčí roku 1720 k počtě Jana Sarkandra, když o osm let později požádali kardinála Schrattenbacha o schválení a zaštitění jejich konfederace tří set.¹¹² Konečně 120 „sodálů“ jako údajný dvojnásobek délky patronova života mělo bratrstvo sv. Josefa v Přerově. Vzniklo sice již roku 1692, ale uzavřená konfederace je datována až k roku 1733.¹¹³

Běžnějším způsobem prosazení elit v rámci bratrstva však bylo vytváření zvláštních rubrik v členských matrikách a obsazování předních úřadů v bratrstvu co možná nejvýše postavenými osobami.¹¹⁴ Tento aspekt lze sledovat již od středověkých korporací a s rozšířením konfraternit na venkov v období vrcholného baroka se prosazuje i tam.

Protiklad k běžným, široce otevřeným bratrstvům vedle jezuitských družin představovala také profesní bratrstva. Pomineme-li svatoisidorská bratrstva, pak jsou na Moravě doložena zatím ve čtyřech případech. Při bratrstvech Božího těla a Nejsvětější Trojice u farního chrámu sv. Jakuba v Brně existovala profesní sdružení kočích (*confraternitas aurigarum, Kutscherbruderschaft*) a služebníků (*confraternitas servorum, Bruderschaft der herrschaftlichen Bedienten*).¹¹⁵ Ve zrušovacích aktech Moravskoslezského gubernia se v případě Bučovic, vedle dalších tří bratrstev s běžnými tituly, objevuje i „konfederace účetních“ (*Buchhalterey Confoederation*), což nejspíše souvisí se skutečností, že v Bučovicích působila ústřední účetní správa lichtensteinských panství na jižní Moravě. Z Dolních Kounic je doloženo bratrstvo vinařských kopáčů sv. Jana

¹¹¹ MZA, fond brněnské konzistoře (E 82), inv. 2256, sign. T 53/3, karton 751. Hora Zelená... Wytisštěno w Brně / u Jakuba Maximiliána Swobody / Léta 1723. V zásadě jde o příručku bratrstva, Knihopis tento tisk neeviduje. Překlad latinské verze této knihy viz M. KOPECKÝ (ed.), *Žena krásná náramně. Soubor svatojanských kázání a jiných spisů z doby opata Václava Vejmluvy*, Žďár nad Sázavou 1998, s. 10, 138 nn. Seznam členů konfederace obsahuje nedatovaný tisk *Zodiacus Joannaeus, quingentis stellis mysticis ornatus... Brunae, Typis Jacobi Maximiliani Swoboda*. Spolu s dalšími svatojanskými tisky viz ZAO-OI, Velkostatek Tovačov, inv. č. 163-170; sign. N 392/1-8, karton 27.

¹¹² ZAO-OI, AO, sign. Ba 840, karton 382 (parochialia Velké Meziříčí).

¹¹³ ZAO-OI, velkostatek Tovačov, inv. č. 174; sign. N 476, karton 27: *Der löbl. Bruderschaft sancti Josephi in der Stadt Prerau ... Nahmen deren gegenwärtigen ... Herren Josephinischen Sodalen...*

¹¹⁴ B. SCHNEIDER, *Wandel*, s. 72.

¹¹⁵ Druhé z nich schválil kardinál Schrattenbach 1. 10. 1730. MZA Brno, E 82, inv. 2256, sign. T 53/3, karton 751. Tato situace se za soumraku bratrstev v monarchii stala dokonce předmětem zásahu konzistoře, tamtéž.

Křtitele a sv. Gotharda.¹¹⁶ Tento spolek na pomezí cechu a konfraternity vznikl počátkem čtyřicátých let 18. století po vzoru podobných bratrstev ve Znojmě, Hustopečích a Ivančicích,¹¹⁷ jak se uvádí v žádosti kounických vinařů majiteli panství, knížeti Dietrichsteinovi. Zřejmě pro svůj nejednoznačný charakter bratrstvo přežilo josefínské reformy.¹¹⁸

Problematika profesně orientovaných konfraternit je poměrně nepřehledná. Články kultického charakteru v cechovních nařízeních se stanovám bratrstev často velmi podobaly a z pramenů statistického charakteru nelze případnou profesní orientaci určitého bratrstva či jeho sekce vyčíst. Cechy měly nadále své nezastupitelné místo v procesích a dalších festivitech, ve farním kostele pak obvykle nechyběly cechovní postavníky. Na rozdíl od bratrstev však nejsou doloženy platy cechů farářů za vlastní bohoslužby – cechovní zbožnost se tak zřejmě odehrávala především v rámci celé komunity, farnosti, zatímco konfraternity se vlastní liturgií z tohoto společenství často vydělují.

Zbožnost cechů v potridentském období (především v porovnání se situací v pozdním středověku) tak zůstává zatím nepříliš frekventovaným tématem. Přitom právě objasnění jejich poměru k náboženským bratrstvům by mohlo do jisté míry osvětlit určité funkční posuny v otázce zbožnosti korporací vzhledem k jednotlivým časovým epochám. B. Zlámal zdůraznil význam cechů, zreformovaných Marií Terezií a Josefem II., v náboženské rovině, kde cechy v mnohém kopirovaly funkci bratrstev včetně pěstování kultu svatých. Tento jejich rozměr nabývá na důležitosti právě v době zrušení náboženských bratrstev, neboť cechy se tak staly „spojovacím článkem mezi barokem a dobou obrození v druhé polovině minulého století, kdy po r. 1860 došlo k opětovnému zakládání náboženských spolků a bratrstev“.¹¹⁹

Volbu patrocina určovaly v 17. století nejčastěji jednotlivé řády, které bratrstva šířily nebo alespoň pomáhaly šířit. To však nijak neumenšuje podíl farářů, kteří byli často iniciátory vzniku nového bratrstva a v mnoha případech i určitého kultu.¹²⁰ Mariánská úcta v potridentské době stále rostla, v zasvěcení bratrstev se

¹¹⁶ P. ECKL, *Život*, s. 58-60. Tato práce je příkladem důkladného využití fondu velkostatku, především v souvislosti s patronátním právem.

¹¹⁷ Není zcela jasné, zda spolky vinařů v uvedených městech fungovaly samostatně, nebo v rámci některého z doložených bratrstev. Bylo však běžné, že bratrstva v jihomoravské oblasti vlastnila vedle jiných nemovitostí také vinohrady. Například bratrstvu Nanebevzetí Panny Marie z Kyjova náležela podle děkanské matriky z roku 1673 jedna z vinic na Strážovsku. ZAO-OI, ACO 228.

¹¹⁸ Kronika bratrstva je dodnes v držení spolku dolnokounických vinařů. P. ECKL, *Život*, s. 60, pozn. 241.

¹¹⁹ Bohumil ZLÁMAL, *Příručka českých církevních dějin VIII. Doba osvícenská*, Olomouc 1971, s. 87.

¹²⁰ Cisterciák Hirschmentzel tak na svých působištích v Boršicích u Uherského Hradiště a v Bolaticích na Hlučínsku založil růžencová bratrstva. Štěpán KOHOUT, *Kristián Bohumír Hirschmentzel v Bolaticích. Prameny k jeho zdejšímu působení*, in: Erich ŠEFCÍK (ed), Lidová

však neprosadil nový kult Panny Marie Vítězné. Podobně kult neposkvrněného početí Panny Marie, kterému Ferdinand III. zasvětil roku 1647 rakouské země,¹²¹ se odráží v zasvěcení pouze několika bratrstev (především jezuitských sodalit s převahou družin tovaryšů), většina z nich však vznikla ještě před tímto císařským výnosem. Postupně se prosadil sv. Josef, Ferdinandem III. deklarovaný jako ochránce českých zemí a v roce 1675 prohlášený Leopoldem I. za patrona celé monarchie.¹²² Bratrstva si jej však za patrona volila především jako přímluvce „za šťastnou smrt“.

V této souvislosti je nutné zmínit skutečnost, že zemští patroni se v titulech bratrstev objevují jen minimálně, je však nutné mít na paměti i čtyři výroční slavnosti.¹²³ V diecézi je například doloženo jediné bratrstvo sv. Václava z Tišnova. Zde se však odráží patrocinium farního kostela (v tabulce č. 2 uvedené bratrstvo z Hulína získalo sv. Václava jako spolupatrona stejným způsobem, avšak mariánské patrocinium je dominantní). Situace v sousední pražské a vratislavské diecézi, ale i v dalších polských biskupstvích je velmi podobná.¹²⁴

Nepochybně lze počítat také s vlivem zmíněných sousedních regionů, i když doklady jsou zatím poměrně vzácné. V severní a severovýchodní části olomouckého biskupství se projevovaly vlivy sousední diecéze vratislavské, a to nejen šířením nekatolického učení, které zde bylo vlivem pobělohorského politického uspořádání alespoň zčásti trpěno. V diecézi působilo více polských kněží (Slezanů), v kostelních inventářích pak lze dohledat mnohé polské agendy a další liturgické knihy. Je tedy pochopitelné, že polské vlivy se promítaly i do zasvěcení bratrstev.¹²⁵ Kontakty s pražskou diecézí jsou doloženy vzácněji.¹²⁶

kultura na Hlučínsku. Sborník příspěvků z mezinárodní konference pořádané v květnu 1998 v Bolaticích, Bolatice-Kravaře 1999, s. 72.

¹²¹ O účtě svatých v olomoucké diecézi podrobně pojednává R. ZUBER, *Osudy, II*, s. 257 nn.

¹²² Tamtéž, s. 260.

¹²³ Bratrstvo sv. Jana Nepomuckého z Velkých Němčic slavilo vedle titulární slavnosti (16. 5.) další čtyři výroční slavnosti na svátky sv. Jana Křtitele, Nanebevzetí a Narození Panny Marie a sv. Václava.

¹²⁴ J. MIKULEC, „*Piae confraternitates*“, s. 289; S. LITAK, *Bractwa*, s. 520.

¹²⁵ Na panství hraběte Jana Jiřího z Gašína (příslušník původně polské šlechty) v Hlučině vzniklo roku 1644 bratrstvo sv. Andělů strážců. Dochovala se zakládací listina, kterou o rok dříve vystavil Ondřej Goldonowski, *corrector provincialis* polské a slezské provincie pavlínů. Roku 1644 pak založení schválil olomoucký generální vikář Kašpar Karas z Rombštejna. ZAO-OI, AO – pergamenové listiny, inv. č. 310 a 312.

O povolení zřídit si vlastní bratrstvo v Moravské Ostravě požádali roku 1687 biskupa Lichtensteina členové škapulířového bratrstva v hornoslezské Vodislavi (*Wodzislaw, Losslau*) z hukvaldského, zábřežského a paskovského panství kvůli větší vzdálenosti. Ke schválení škapulířového bratrstva došlo roku 1689 za faráře Leopolda Michalina, původem z Horního Slezska.

V Dlouhé Louče existovalo nejmenované bratrstvo, od roku 1716 spojené s arcibratrstvem ve Velkém Hlohově. ZAO-OI, ACO 246.

Také v 18. století je nutné počítat s dobovou oblíbeností jednotlivých kultů. Rudolf Zuber se zmiňuje o časté výstavbě trojičních soch (sloupů)¹²⁷ a rozmachu kultu čtrnácti svatých pomocníků¹²⁸ po morové epidemii, která se na Moravě objevila v letech 1714-1716.¹²⁹ Z Francie se již od konce 17. století šířila úcta k Božskému srdci Páně. Ovšem až roku 1765 byl papežem zaveden svátek Srdce Páně.¹³⁰ Dosud není známo, nakolik byl tento kult oblíben v olomoucké diecézi, nicméně v zasvěcení bratrstev se projevil pouze ve třech případech.¹³¹

Po roce 1700 na Moravě sílila úcta k Janu Sarkandroví. V bývalé olomoucké mučírňě, kde byl Sarkandr roku 1620 vyslýchán, vznikla roku 1704 kaple Všech svatých. V roce 1720 byla kaple rozšířena, prozkoumán mučedníkův hrob a olomoucká městská rada sestavila seznam památek sarkandrovského kultu. Téhož roku vzniklo ve Velkém Meziříčí bratrstvo Nejsvětějších jmen Ježíš, Marie, Anna, jejichž obzvláštním ctitelem byl právě Jan Sarkandr.¹³² Na něj se odvolává také podtitul zápisné knihy zdejší konfraternity. Jde tak o jeden z příkladů skrytého kultu. Obdobně byl Sarkandr ctitelem Panny Marie Čenstochovské. „Na věčnou památku té pouti jeho z pobožné k němu náklonnosti“ vzniklo roku 1726 bratrstvo čenstochovských poutníků v Dolanech u Olomouce.¹³³ Tato bratrstva lze zahrnout do nepočetné skupiny „moravských specialit“. Oproti pražské diecézi jsou vedle

¹²⁶ Bratrstvo Ježíš, Marie, Josef z Potštátu mělo být roku 1712 inkorporováno k hradčanským kapucínům. ZAO-OI, ACO 208. Pobočkou pražského arcibratrstva také mělo být bratrstvo Panny Marie a Jana Nepomuckého v Uničově, založené již roku 1708. Nepomuk ENGL, *Geschichte der königlichen Stadt Mährisch-Neustadt, Olmütz* 1832, s. 210.

¹²⁷ Bratrstva zasvěcená Nejsvětější Trojici představovala v diecézi druhou nejpočetnější skupinu po mariánských patrociniích. Z celkového počtu 22 bratrstev je datum založení známo zatím pouze v polovině případů. V Novém Jičíně a v Konicích vznikla tato bratrstva v letech 1684 a 1688 (při stejnojmenném kostele a kapli), ostatní doložené konfraternity vznikly až od druhé čtvrtiny 18. století, v Tovačově přímo roku 1714.

¹²⁸ Doložena jsou pouze bratrstva v Branné (před rokem 1949 Kolštejn) a v Brně při kostele sv. Jakuba, doba založení není známa.

¹²⁹ R. ZUBER, *Osudy, I*, s. 111n.

¹³⁰ R. ZUBER, *Osudy, II*, s. 215.

¹³¹ Telč, datum založení neznámé, nedatovaný tisk viz MZA, E 82, inv. 2256, sign. T 53/3, karton 751; Osek nad Bečvou 1766; podle pramene z druhé poloviny 19. století mělo bratrstvo Srdce Ježíšova a Božího těla vzniknout roku 1784 (!) ve Velkých Hořticích u Opavy. ZAO-OI, ACO 80. Na základě téhož pramene se o něm zmiňuje R. ZUBER, *Osudy, II*, s. 215.

¹³² R. ZUBER, *Osudy, II*, s. 274. O zahájení beatifikačního procesu měl kardinál Schratzenbach požádat již roku 1715. Martin ŠTINDL, *Sv. Jan Sarkandr. Působení a kult ve Velkém Meziříčí*, Velké Meziříčí 1995, s. 19n.

¹³³ Matrika bratrstva se vzácně dochovaným kováním má na deskách medailon Panny Marie Čenstochovské, vzadu vyobrazení Jana Sarkandra. SOKA Olomouc, fond Nábožné bratrstvo poutnické v Dolanech, karton č. 1; inv. č. 1: matrikula (1726-1782), 2: inventář (1743), 3: pokladní deník (1742-1743), 4: účetní kniha (1764-1783).

profesních korporací doložena také nejméně dvě bratrstva s patrociniem Křesťanského učení, zatím však chybějí bližší údaje o jejich činnosti.¹³⁴

Obr. 3: Zadní strana zápisné knihy poutnického bratrstva Panny Marie Čenstochovské v Dolanech, založeného v roce 1726. Tato matrika se vzácně dochovaným kováním má na přední straně medailon s reliéfem Panny Marie Čenstochovské, na zadní straně je vyobrazen mučedník Jan Sarkandr jako její ctitel. SOkA Olomouc, fond Nábožné bratrstvo poutnické v Dolanech, karton 1, inv. č. 1.

¹³⁴ Podle R. Zuberu mělo takové bratrstvo vzniknout roku 1767 v Hranicích na Moravě, a to se záměrem prohlubovat náboženské vědomosti svých členů. R. ZUBER, *Osudy, II*, s. 302. Ve zrušovacích dekretech gubernia jsou však taková bratrstva doložena pouze ve dvou venkovských lokalitách: ve filiálním kostele v Kostelci u Bruntálu a v Dyjákovicích u Znojma (v tomto případě s patrociniem *Christliche Lehre unter dem titul Johann von Nepomuk*).

Od situace v Čechách se naopak nijak neliší rychlé šíření kultu sv. Jana Nepomuckého na Moravě; popularita mučedníka zpovědního tajemství se výrazně projevila i v zasvěcení bratrstev olomoucké diecéze.¹³⁵ Zatímco v pražském Novém Městě vzniklo první svatojánské bratrstvo již roku 1696, kanonicky potvrzené o deset let později, v olomoucké diecézi náleží primát Uničovu, kde v roce 1708 vzniklo bratrstvo Panny Marie a Jana Nepomuckého. Ještě z doby před kanonizací pochází další svatojánské bratrstvo, založené roku 1723 při poutním kostele žďárských cisterciáků na Zelené hoře. Bratrstvo mělo tedy „poutnický“ charakter, odráželo význam dané lokality a intenzitu nepomucenského kultu. Z množství zdejší literární produkce náležely některé tisky přímo bratrstvu a zmínky o něm se pak objevují v mnoha „žďárských“ kázáních.¹³⁶

Bratrstva jako původně městský typ zbožnosti pronikala na venkov se vzrůstající intenzitou od druhé poloviny 17. století¹³⁷ a tento trend silil ještě během 18. století. Tak jako města a městečka tvořila přirozená ekonomická a správní centra daných oblastí, tak i v nich existující konfraternity byly otevřené také obyvatelům okolních vesnic. V jejich případě šlo spíše než o aktivní podíl na běžném chodu konfraternity o příležitostnou účast na bohoslužbách během výročních slavnostech nebo v době trhů. Tedy nejen vesnice, v nichž existovalo nějaké bratrstvo, byly tímto typem zbožnosti nasyceny.¹³⁸

Čím větší bylo město, tím pestřejší byla přirozeně i skladba bratrstev. Rozmanitost v dané lokalitě vždy zvyšovala existence nějakého konventu, nebo koleje piaristů a zvláště jezuitů s jejich „nabídkou pro všechny“. Moravská církevní metropole měla samozřejmě i největší počet bratrstev (20), ale vedle nejvýznamnějších měst existovaly i menší lokality s nadprůměrným výskytem konfraternit. Alespoň rámcovou představu o hustotě barokních bratrstev nabízí následující tabulka. Uvedena jsou královská města a dále lokality s nadprůměrným počtem bratrstev. V případě Olomouce a Brna je nutné vzít v úvahu existenci více farností, v dalších případech jde o bratrstva u jediného farního kostela. Celkem tři bratrstva lze dohledat ještě v případě několika dalších lokalit. Na rozdíl od vesnického prostředí byla síť městských farností v diecézi bratrstvy zcela nasycena

¹³⁵ Jako (spolu)patron je doložen v 17 případech; J. Mikulec udává pro pražskou diecézi celkový počet 28 bratrstev. J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva*, s. 35. Podrobně se svatojánské účtě věnuje R. ZUBER, *Osudy, II*, s. 261-272.

¹³⁶ Jedná se o sborníky i jednotlivě publikovaná kázání, z nichž většinu inicioval opat Vejmluva. Viz Z. KALISTA, *Česká barokní pouť*.

¹³⁷ Poučné jsou v tomto směru studie o růžencovém bratrstvu v Bolaticích na Hlučínsku: Š. KOHOUT, *Kristián Bohumír Hirschmentzel*; Reinhard WOLNY, *Příspěvek k Hirschmentzlovu působení na Hlučínsku*, Slezský sborník 45, 1947, s. 32-41, obě jsou vypracované na základě matricy uložené ve Státní vědecké knihovně v Olomouci, sign. M-II-239. Ta je v současné době přístupná také na adrese <http://dig.vkol.cz/>.

¹³⁸ Srovnej J. MIKULEC, „*Piae confraternitates*“, s. 295.

s výjimkou několika městeček. Hustota výskytu odráží vedle hustoty lidských sídel částečně také náboženskou situaci. Projevuje se to především na pozdějším prosazení a celkově nižším podílu bratrstev ve východní části diecéze (Valašsko).

Tabulka č. 3:

Bratrstva v jednotlivých moravských městech (výběr vzhledem k četnosti)

<i>lokalita</i>	<i>bratrstva farní</i>	<i>řádová bratrstva</i>	<i>celkem</i>
Olomouc	5	15	20
Brno	5	12	17
Opava	3	14	17
Znojmo	3	8	11
Jihlava	2	8	10
Bruntál	5	1	6
Uherské Hradiště	1	5	6
Příbor	4	1	5
Bučovice	4	-	4
Dačice	2	2	4
Kroměříž	1	3	4
Mikulov	2	2	4
Hlučín	3	-	3
Krnov	1	2	3
Uničov	3	-	3

Počty nově vzniklých bratrstev v diecézi lze od roku 1735 sledovat na základě tzv. *relationes ad limina*.¹³⁹ Přestože se tyto zprávy k apoštolskému stolci častěji objevují již za biskupa Pavlovského, teprve od roku 1735 jsou v jejich rámci zaznamenány také počty nově vzniklých bratrstev. Podle R. Zuberu, který cituje relaci ad limina za období 1735-1751, vzniklo za episkopátu Ferdinanda Troyera (1745-1758) 5 klášterů, 48 bratrstev, 12 špitálů a množství fundací na nejrůznější účely.¹⁴⁰ Při excerpci tohoto typu pramene se však objevily poněkud jiné údaje.¹⁴¹ Vzhledem k tomu, že se nedochoval pramen, který by zachycoval celkový stav

¹³⁹ Rudolf ZUBER, *Hospodářský a správní vývoj olomouckého biskupství v 18. století*, Studie Muzea Kroměřížska 1982, s. 45.

¹⁴⁰ R. ZUBER, *Osudy*, I, s. 156.

¹⁴¹ ZAO-OI, ACO, sign. A7, karton 537. Poslední dvě uvedené relace obsahují i soupis lokalit s nově založenými bratrstvy, avšak bez uvedení patrocina.

bratrstev v diecézi, není bohužel možné určit procentuální zastoupení bratrstev v jednotlivých farnostech.¹⁴²

Tabulka č. 4:

Počty nově vzniklých bratrstev v letech 1735-1767 podle *relationes ad limina*

<i>období</i>	<i>počet bratrstev</i>
1735-1751	32 ¹⁴³
1751-1755	15
1755-1760	7
1760-1763	9
1763-1767	8

Soumrak bratrstev

Z uvedené tabulky je patrné, že bratrstva vznikala v neztenčené míře ještě v šedesátých letech 18. století. K úvahám o zrušení bratrstev, které se v okruhu vídeňského dvora objevily poprvé roku 1753, se císařovna Marie Terezie vrátila po sedmileté válce. V roce 1767 byly jednotlivé krajské správy osloveny ve věci zrušení bratrstev, procesí a poutí. Dobrozdání podal olomoucký biskup Hamilton, podle nějž bratrstva mezi lidem působí blahodárně, a že krejcarové příspěvky členů nijak neohrožují veřejné zájmy.¹⁴⁴

Od roku 1771 nesměla nová bratrstva vzniknout bez schválení úřadů, ve spisech gubernia se proto nalézají tři žádosti venkovských farářů v této věci z let 1774, 1776 a 1778. Podrobněji se o postupu úřadů ve věci evidence bratrstev a inventarizace majetku zmiňuje Rudolf Zuber.¹⁴⁵

Marie Terezie však 26. září 1772 vydala dekret, jímž nutila biskupy, aby zaváděli v diecézích kult Božího těla. Konkrétně mělo jít o pobožnosti ustavičné adorace oltářní svátostí. R. Zuber uvádí, že tento kult se zaváděl podle vzoru diecéze v Lutychu, známého ohniska jansenismu; zásadně nemajetná „bratrstva“ ustavičného klanění měla být zakládána zejména na venkově.¹⁴⁶ O všeobecném

¹⁴² Guberniální zrušovací soupisy, které zahrnují i rakouskou část vatislavské diecéze, přirozeně opomíjejí tu část olomoucké diecéze (Hlučínsko, Keř), která po roce 1740 připadla Prusku.

¹⁴³ Kateřina VÁLOVÁ, *Církevní pramen k dějinám moravské diecéze*, Střední Morava 11, 2000, s. 119 uvádí celkem 33. Nesrovnalosti zřejmě vznikly tím, že celkový soupis uvádí počet 31 a dále je uvedeno navíc bratrstvo v Konicích, snad se tedy K. Válové podařilo dohledat jeden přípis navíc.

¹⁴⁴ R. ZUBER, *Osudy*, II, s. 303.

¹⁴⁵ Tamtéž.

¹⁴⁶ R. ZUBER, *Osudy*, I, s. 228-229. Zmíněný císařský dekret je sice uložen ve fondu Arcibiskupství Olomouc, avšak nejvíce písemností k zavádění tohoto kultu obsahuje fond konzistoře. Především

rozšíření kultu v rámci diecéze se lze přesvědčit podle seznamů z fondu konzistoře; bratrstva v jednotlivých lokalitách však také registrují dva typy statistických pramenů – diecézní soupis bratrstev z prosince 1783 až ledna 1784 a soupis majetku bratrstev, pořízený v roce 1784 guberniem (signatura B 313). Především v případě prvního seznamu (zahrnoval nově území olomoucké diecéze po roce 1777) se u tohoto typu bratrstev setkáme s poznámkou, že jde o centrálně (v rámci diecéze) zaváděné bratrstvo bez fundací a příjmů. Přes tento fakt registrují zmíněná bratrstva i guberniální zrušovací seznamy. Z nich je patrné, že kult adorace oltářní svátosti byl skutečně zaváděn tam, kde žádné bratrstvo dosud neexistovalo. Opačné případy však nebyly výjimkou. Podle R. Zubera tato bratrstva nebyla zrušena: Josef II. je chtěl sice zahrnout k ostatním náboženským sdružením, ale nakonec je přikázal zavést i do nových lokalit.¹⁴⁷

Vlastní zrušení bratrstev na Moravě a v rámci rakouského Slezska se příliš nelišilo od situace v Čechách: nejprve byly dekrety z přelomu let 1782 a 1783 zrušeny třetí řády poté, co již deset let nesměly podle jiného dvorského nařízení přijímat nové členy. Samotná bratrstva pak byla v českých a rakouských zemích zrušena dekretem z 22. května 1783. Podle E. Wangermanna přineslo zrušení 260 moravských bratrstev celkem 307 494 zlatých, které rovným dílem připadly školskému a chudinskému fondu.¹⁴⁸ Součtem seznamů bratrstev v jednotlivých krajích z fondu Gubernia však celkový počet zrušených bratrstev vychází na 290, aniž by byla započítána nemajetná bratrstva Ustavičného klanění, která mohla dále existovat. Z hlediska četnosti barokních zbožných bratrstev se olomoucká diecéze oproti diecézi pražské (s vědomím poměru územní rozlohy) nejeví jako výrazně chudší region.

V těchto seznamech nefiguruje žádné explicitně „literátské“ bratrstvo, avšak nezdá se, že by na Moravě byl významněji aplikován dekret určený speciálně literátským bratrstvům z roku 1785.¹⁴⁹ Ty z literátských spolků, které se dožily

jde o informace ze zmíněného lutyšského biskupství (*diocesis Leodiensis*), podle jehož vzoru bylo toto bratrstvo zakládáno i v českých a rakouských zemích. Následuje vyjádření konzistoře a rozhodnutí biskupa, přiloženy jsou také tištěné modlitební knihy týkající se tohoto nového kultu, a to jak tisky zahraniční (zejména Lutyech, najdeme zde však také staré tisky v anglickém jazyce), tak z prostředí olomoucké diecéze v německé i české řeči. *Welice pohodlný způsob nábožně, a uctiwě se klaněti Neyswětěgssy Swátosti Oltářni, k užiwání, a potřebě wssem tomuto Bratrstwu přiwtěleným audům, z němčiny na Česko přeložený. Wytisštěný w Holomauczy u Jofeffy Hirnlowy / skrz Jozeffa Frantisska Losertha / Faktora 1773.*

¹⁴⁷ R. ZUBER, *Osudy*, I, s. 228-229.

¹⁴⁸ Ernst WANGERMANN, *Aufklärung und staatsbürgerliche Erziehung*, Wien 1978, s. 52. Citováno podle R. ZUBER, *Osudy*, II, s. 304.

¹⁴⁹ J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva*, s. 132-134. K ideovému zdůvodnění zrušení náboženských bratrstev viz Eduard WINTER, *Der Josephinismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholicismus 1740-1848*, Berlin 1962, s. 243-244 a R. ZUBER, *Osudy*, II, s. 303-305.

josefínských reforem, nesly určité patrocínium a byly zrušeny jako ostatní bratrstva.¹⁵⁰

Tabulka č. 5:

Celkový počet bratrstev olomoucké (arci)diecéze podle likvidačních akt (1784)

<i>Kraj</i>	<i>počet lokalit</i>	<i>bratrstva</i>	<i>jezuitské sodality</i>	<i>bratrstva celkem</i>
Brněnský	44	66	3	69
Hradištský	27	33	1	34
Jihlavský	25	35	5	40
Krnovský ¹⁵¹	9	14	3	17
Olomoucký	35	38	2	40
Přerovský	44	52	-	52
Znojemský	27	35	3	38
Součet	211	273	17	290

Dosud známé prameny týkající se rušení bratrstev mají nejčastěji charakter hospodářské povahy. Takové písemnosti tvoří podstatnou část signatury B 313 z fondu Moravskoslezského gubernia, ale častěji se objevují také ve farních a městských fondech, neboť právě duchovní a městská správa byly v době rušení vyzvány k zaslání informací o bratrstvech a především o jejich majetku. Zatím se tedy nedostává pramenů komentujících tuto kapitolu josefínských reforem v souvislostech širších, než je čistě ekonomická sféra. Nicméně i zde lze najít zajímavé podněty pro další výzkum: zrušením bratrstev mizí určitý typ významného zadavatele pro výrobce vosku, tiskaře, umělce a umělecké řemeslníky, hudebníky, pekaře hostií a jiné. Zaniká jedna z poměrně vzácných možností relativně výhodných půjček. Výrazně se ztenčují salaria chrámových hudebníků a dalších služebníků kostela.¹⁵²

¹⁵⁰ Především katolická „literátská“, vzniklá na přelomu 16. a 17. století, se již během baroka honosila určitým titulem, patrocínium, a termín literátský se tak objevuje poměrně vzácně. Takovou výjimku představují tisky *veleslavného bratrstva kúru literátského pod tytulem a ochranou Nejsvětější Panny Marie Královny a S. Michaela Archangela ze Šlapanic z let 1744 a 1747* /Knihopis je neviduje/. V. TELEČ, *Literátské bratrstvo*.

¹⁵¹ Pouze lokality náležející do olomoucké diecéze.

¹⁵² Takovou stížnost na snížení salaria v důsledku zrušení bratrstva zaslal jaroměřický kantor a varhaník Moravskoslezskému guberniu v roce 1784. Dopad josefínských reforem na sociální postavení hudebníků na příkladu Vídně podrobně zkoumal Otto BIBA, *Die Wiener Kirchenmusik um 1783. Beiträge zur Musikgeschichte des 18. Jahrhunderts I/2*, Eisenstadt 1971, s. 7-79.

Obr. 4: Nevyplněný členský lístek bratrstva Srdce Ježíšova z Telče, zaslaný jako příloha k hlášením o bratrstvech pro brněnskou konzistoř. MZA, fond Brněnská konzistoř (E 82), inv. č. 2256, sign. T 53/3, karton 751, fol. 42r

Všeobecná bratrstva křesťanské lásky, která měla nahradit zrušená bratrstva a z jejich odkazu se soustředit především na charitativní činnost, jsou v rámci olomoucké diecéze zatím málo prozkoumána. V Hranicích na Moravě se však v tento typ bratrstva přeměnil dřívější literátský kůr, který tak mohl nadále fungovat.¹⁵³ Zřejmě nejde o jediný případ tohoto druhu. Nově zakládaným chudinským ústavům bylo v letech 1783-1784 věnováno také několik článků na stránkách *Brünner Zeitung*, zprávy o rušení bratrstev či dalších církevních reformách bez ekonomického podtextu se zde však neobjevovaly.¹⁵⁴

K obnovení náboženských spolků dochází až v druhé polovině 19. století. Na jedné straně jde sice o důkaz o trvalosti této formy náboženského života, ve větší míře se však nepodařilo prokázat případnou návaznost na lokální kultury před rokem 1784. Větší návaznost na tradici prokázaly obnovované literátské kůry; jejich obnovenou činnost lze v některých případech doložit již od konce osmdesátých let 18. století (Hranice na Moravě, Zlín, Valašské Klobouky), v nových podmínkách pak od šedesátých let 19. století (Žďár nad Sázavou).¹⁵⁵ Ojedinělou možnost sledovat kontinuitu „bratrské“ formy zbožnosti nabízejí konfraternity na území, které se po roce 1740 ocitlo v pruském záboru (Hlučínsko), a unikly tak zrušení v rámci josefínských reforem. Vedle bolatického růžencového bratrstva jde především o tři bratrstva z Hlučína. Jejich matriky totiž obsahují zápisy nově přijatých členů až do první poloviny 20. století.

Závěr

Výzkum vymezeného území je teprve v počátcích. Kromě systematického zpracování jednotlivých epoch, v jejichž rámci chybějí údaje především pro nejstarší období, zasluhují zvláštní pozornost zejména přelomové epochy, styčné body zanikající a rodící se podoby náboženského korporativního života. Patří sem první polovina 16. století, přelom 16. a 17. století (práce na takto vymezené problematice může přinést cenné údaje pro bratrstva literátská, rodící se „zbožná“ bratrstva, ale i pro středověké relikty), ne zcela úplný zánik bratrstev v osmdesátých letech 18. století a jejich potomní formy. Důkladnější výzkum si zaslouží také role náboženských sdružení v době náboženských zápasů a samotná existence bratrstev v nekatolickém prostředí. Vedle podchycení systémových změn

¹⁵³ Svědčí o tom pamětní kniha a další písemnosti hranického literátského bratrstva. Vzhledem k tomu, že vzniklo již roku 1558 a existovalo až do poloviny 20. století, jde o nejdéle trvající instituci svého druhu na Moravě. SOkA Přerov, fond Literátské bratrstvo Hranice, inv. č. 1 a další. Viz též Antonie EBNEROVÁ, *Z dějin literátského kůru hranického*, Záhorská kronika 1948-1949, č. 5-8.

¹⁵⁴ Blíže si jich všiml například B. ZLÁMAL, *Příručka, VIII*, s. 84-87.

¹⁵⁵ Pražská diecézní synoda v roce 1863 rozhodla o obnově takových spolků. *O sborech literátských*, Blahověst 1864, s. 147-150.

je však ještě důležitější důkladné postižení principů, které bratrstvům daly onen trvalý charakter, zaručující symbiózu s křesťanstvím ve všech jeho dosavadních etapách.

Zusammenfassung:

Die frommen Bruderschaften in Mähren bis die josephinischen Reformen

Die Entwicklung der frommen Bruderschaften in der Olmützer Diözese hat sich von derjenigen der umliegenden Regionen nicht besonders unterschieden. Mit der Verbreitung des Corpus Christi (Fronleichnam)-Kults im späten Mittelalter kommt es in der Frömmigkeit Europas zum ersten Mal zur Übernahme neuer Impulse. Im späten Mittelalter entstanden in den grössten Städten Mährens und Schlesiens vor allem die Bruderschaften der Handwerker, aber man findet auch manche fromme Bruderschaften unter dem Titel Corpus Christi oder Mariens. Aus dem einzigen bisher bekannten Statut dieser Art von Korporationen (der Bruderschaft der Jungfrau Maria und St. Markus in Litovel / Littau, gegründet 1497) geht hervor, dass zu diesem Bund auch Laiensänger, so genannte Literaten, gehörten. Bisher galt als ältester Literaten-Verein Mährens die Bruderschaft aus Třebíč / Trebitsch, deren sich sehr von den älteren aus Litovel unterscheidenden Statuten 1516 geschrieben worden waren.

Nicht-katholische Literaten-Vereine hatten sich in Mähren erst ab der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts, also später als in Böhmen, verbreitet, was mit der unterschiedlichen konfessionellen Situation ihrer beider Nachbar-Regionen zusammenhing. Aber bereits seit dem Ende des 16. Jahrhunderts (mit dem Beginn des Episkopats des Olmützer Bischofs Stanislav II. Pavlovský, 1579) sind neue, im Geist des Konzils von Trient gegründete, katholische Bruderschaften entstanden, meist nach dem Beispiel der marianischen (Literaten-)Bruderschaft in Kroměříž / Kremsier, der Residenzstadt der Olmützer Bischöfe. Während des Episkopats des Kardinals Franz von Dietrichstein waren, im Zusammenhang mit der Entwicklung der Jesuiten-Kollegien in Mähren, auch mehr als zwanzig Sodalitäten, gegliedert nach Profession und Stand, gegründet worden. Diese hatten grosse Bedeutung für die nachtridentinische Konfessionalisations-Bemühungen in der Olmützer Diözese.

Wie in ganz Mitteleuropa ist seit Ende des 17. Jahrhunderts eine grosse Menge neuer Konfraternitäten entstanden, die im Vergleich zu den älteren mehr vereinheitlicht waren und sich im Vergleich zur bisherigen Ausrichtung auf den städtischen Raum nun auch auf dem Land verbreiteten. Im 18. Jahrhundert scheinen die Bruderschaften der Olmützer Diözese relativ einheitlich gewesen zu sein, zu den einzelnen regionalen Besonderheiten gehört eine Reflexion des Joannes Sarkandr Kults und die Existenz der Professionsbruderschaften (wobei sich hier Konfraternitäten der Weinbauer, Bedienten, Buchhalter und anderer finden).

In der ganzen Olmützer Erzdiözese wurden im Rahmen der josephinischen Reformen den Akten des mährisch-schlesischen Guberniums nach insgesamt 290 Bruderschaften aufgehoben. Nebst gewissem finanziellem Gewinn für den Staat bedeutete diese Aufhebung auch den Untergang eines Typus' von Volksfrömmigkeit, ähnlich wie im Geist der Aufklärung andere liturgische und paraliturgische Gewohnheiten reguliert worden waren. Die Aufhebung beeinflusste die Ökonomie in negativer Weise, nicht im Rahmen des Staats, aber einzelner Orte oder kleinerer Regionen. Bruderschaften hatten dem Volk früher auch einen aktiven Zugang zur Liturgie ermöglicht, was nun beschränkt worden war.

Bratrstva